

Etterlattes rettsstilling når en person er død som følge av en straffbar handling

Universitetet i Oslo
Det juridiske fakultet

Kandidatnummer: 684
Leveringsfrist: 25.11.2010
Til sammen 17 958 ord

21.11.2010

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	5
1.1	Oppgavens tema	5
1.2	Begrepsforklaring	6
1.2.1	Fornærmede	6
1.2.2	Etterlatte	6
1.3	Problemstilling	8
1.4	Avgrensninger	8
1.5	Rettskildene	9
2	HISTORISK TILBAKEBLIKK	10
2.1	Veien frem til styrkede rettigheter for etterlatte	10
2.1.1	Fra praksis	11
2.1.2	Offentlige tiltak	12
2.1.2.1	"Kontradiksjon og verdighet"	12
2.1.2.2	Fornærmedeutvalget	13
2.1.2.3	NOU 2006:10	13
2.1.2.4	Ot.prp.nr 11 (2007-2008)	15
3.	INTERNASJONALE FORPLIKTELSE	16
3.1	Innledning	16
3.2	EMK	17
3.2.1	EMK art 2 - Retten til liv	17
3.2.2	EMK art 3 - Forbud mot tortur	20

3.3	Europarådets "recommendations" og omfanget av betegnelsen "victims"	21
3.4	FN - Decl. of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power	22
3.5	Ulike systemer - samme mål	24
4	ETTERLATTES RETTSTILLING I STRAFFESAKER	26
<hr/>		
4.1	Innledning	26
4.2	Etterforskningen	26
4.2.1	Informasjonsrettigheter	27
4.2.2	Dokumentinnsyn	28
4.2.3	Rett til bistandsadvokat og dennes rolle under etterforskningen	29
4.2.4	Rettsmøter under etterforskningen	31
4.2.5	Forklaringsplikt og vitneansvar	32
4.2.5.1	Avhør av mindreårige etterlatte	32
4.2.6	Tiltalebeslutningen	34
4.2.7	Forberedelse til hovedforhandling	35
4.2.7.1	Bevisopptak	35
4.2.7.2	Saksforberedende møter	36
4.3	Hovedforhandlingen	37
4.3.1	Tilstedeværelse	37
4.3.2	Utvisning av tiltalte	37
4.3.3	"Victim impact statement"	38
4.3.4	Prosessuelle rettigheter under bevisførsel	39
4.3.4.1	Rett til å stille supplerende spørsmål	39
4.3.4.2	Rett til å kommentere bevisførsel	40
4.3.4.3	Rett til sluttbemerkning	40
4.3.5	Økonomisk godtgjørelse	40
4.3.6	Underretning om domsresultat	41
4.3.6.1	Offentliggjøring	42

4.4	Tiltak etter avsagt dom	42
4.4.1	Anke	42
4.4.2	Straffgjennomføring	43
4.4.2.1	Beskyttelsesregler og informasjon ved straffgjennomføringen	43
4.4.2.2	Klagerett over avgjørelser ved straffgjennomføringen	45
4.4.2.2.1	Soningsutsettelse	45
4.4.2.2.2	Permisjon	45
4.4.3	Gjenåpning	46
4.4.3.1	Underretning	46
4.4.3.2	Rett til bistandsadvokat	47
4.4.3.3	Uttalerett	47
4.5	Sivile krav - erstatningskrav	48
4.5.1	Informasjon	48
4.5.2	Hvem fremmer kravet	48
4.5.3	Hvilken erstatning har etterlatte krav på	49
4.5.3.1	Voldsoffererstatning	49
4.5.3.2	Erstatning for personskade	49
4.5.3.3	Oppreisning	50
4.5.3.4	Forsikring	50
4.5.4	Betingelser ved sivile krav	50
4.5.5	Kostnader	51
5	ETTER LOVREVISJONEN - BETRAKTNINGER	52
5.1	Innledning	52
5.2	Etterlattes styrkede rettigheter - innvirkning på tiltaltes situasjon	52
5.2.1	Innledning	52
5.2.2	Innhentede synspunkter	53
5.2.3	Situasjonen før hovedforhandling	54
5.2.4	Situasjonen under hovedforhandling	55
5.2.5	Gjeninntog for hevntanken	57

5.3	De styrkede rettigheters innvirkning på etterlatte	58
5.3.1	Innhentede opplysninger og egne betraktninger	58
5.4	Er balansen i prosessen forrykket	60
5.5	Andre aktuelle tiltak for å bedre etterlattes situasjon	61
5.5.1	Partsstatus	61
5.5.2	Tiltak etter domsavsigelse	64
5.5.3	Foreldelse	66
5.5.4	Til slutt	67
6	Litteraturliste	68
6.1	Lovregister	68
6.2	Konvensjoner og anbefalinger	68
6.3	Forskrifter	69
6.4	Forarbeider	69
6.5	Rettspraksis	69
6.6	Bøker og artikler	70
6.6.1	Informasjonssider på nett og brosjyrer	70
6.7	Personlig meddelelse	71

1. Innledning

1.1 Oppgavens tema

Oppgaven søker å gi en oversikt over etterlattes rettslige posisjon når noen er drept som følge av en straffbar handling. Etterlattes og fornærmedes rettsposisjon er ofte i teorien behandlet sammen da mange av rettighetene tilfaller begge gruppene. Jeg har valgt utelukkende å fokusere på de etterlattes rettsstilling. Dette er valgt delvis av hensyn til oppgavens begrensning og ønske om å gå i dybden, men også fordi jeg ønsker å fokusere på denne gruppen som et eget rettssubjekt. Etterlattes situasjon skiller seg fra fornærmedes situasjon ved at etterlatte ikke selv er pådratt en fysisk skade som følge av den straffbare handlingen, men har blitt utsatt for en psykisk belastning ved at noen av ens nærmeste er drept. Tanken er at etterlattes posisjon belyses bedre ved at den behandles alene.

Oppgaven vil bli lagt opp på følgende måte:

Kap. 1 omhandler oppgavens tematikk, begrepsforklaring, problemstilling, avgrensning samt en oversikt over rettskildene.

Kap. 2 omhandler tallfakta, og et historisk tilbakeblikk på prosessen frem til de rettighetene etterlatte har i dag

Kap. 3 tar for seg etterlattes rettigheter etter internasjonal rett.

Kap. 4 omhandler etterlattes prosessuelle rettigheter i norsk rett .

Kap. 5 omhandler innhentede erfaringer og egne betraktninger rundt etterlattes økte rettigheter, sett i forhold til siktede og etterlatte selv . Hvorvidt balansen i prosessen er forrykket behandles, i tillegg til egne innspill til ytterligere endringer i lov og praksis.

1.2 Begrepsforklaring

1.2.1. Fornærmede

Det finnes ingen legaldefinisjon av begrepet fornærmet, men den vanlige definisjon i teorien er at : ”fornærmede er innehaver av den interesse som straffebudet tar sikte på å beskytte” – for eksempel den som er utsatt for legemsbeskadigelse.¹

Etter lovendringen i straffeprosessloven av 7. mars 2008 – i kraft 1. juli 2008 – har gruppen fornærmede med prosessuelle rettigheter blitt utvidet.

Loven skiller nå mellom ulike grupper fornærmede, og hvilke rettigheter disse innrømmes varierer. Det viktigste skillet fremkommer etter hvorvidt fornærmede er gitt rett til bistandsadvokat eller ikke. Fornærmede med bistandsadvokat er fornærmede i saker hvor det er gitt styrkede prosessuelle rettigheter utover det en ”vanlig” fornærmet har, jfr. strpl.§ 107a 1-3.

1.2.2. Etterlatte

Etterlatte er et nytt begrep i straffeprosessloven §93a 2 ledd, 1 pkt. Legaldefinisjonen følger av lovens ordlyd: ” *Når noen er død som følge av en straffbar handling, regnes i denne lov som etterlatte den avdødes ektefelle eller samboer, barn og foreldre.*”

Både forsettlig og uaktsomt drap omfattes, men det oppstilles et krav om at handlingen må ha forårsaket fornærmedes død. Det gis m.a.o. ikke rettigheter til etterlatte der fornærmede er død av andre årsaker enn en straffbar handling, f.eks. der fornærmede omkommer i en bilulykke etter å ha vært utsatt for et drapsforsøk.²

Etterlatte deles inn i tre grupper av rettighetshavere:

- etterlatte
- etterlatte i lovbestemt rekkefølge
- etterlatte med bistandsadvokat

¹ Andenæs, Johs, 2000 Norsk straffeprosess bind 1. 3 utg. s 100/ Johs.Andenæs/Tor-Geir Myhrer 2009,

² Lovkommentar strpl § 93a – note 509 ved Ingolf Skaflem

Loven gir ulike rettigheter til de tre gruppene av rettighetshavere, men gruppene utelukker ikke hverandre. En gjenlevende ektefelle vil for eksempel både kunne være etterlatt, og etterlatt med bistandsadvokat. Grupperingen er gjort for å kunne skille på rettigheter, men en etterlatt kan falle inn under flere grupper og dermed benytte tilhørende rettigheter.

Når loven gir rettigheter til etterlatte generelt tilkommer rettighetene hver enkelt av de etterlatte. Dette betyr at både foreldre og f.eks. ektefelle har suverene rettigheter i forhold til hverandre. At et familiemedlem er gitt rettigheter utelukker ikke at andre også har samme rett.

Når loven gir rettigheter til etterlatte i lovbestemt rekkefølge er det kun en etterlatt som gis rettigheter om gangen – den som kommer først i den gitte rekkefølge og som derfor står den avdøde nærmest. Eventuelle andre etterlatte kommer etter hvert.

Er avdøde et barn under 18 år vil de med foreldreansvar være nærmest, er avdøde gift vil gjenlevende ektefelle anses som nærmest. "Etterlatte med bistandsadvokat" betyr at det er oppnevnt bistandsadvokat etter strpl §107a 2 og 3ledd

Rett til å få oppnevnt bistandsadvokat tilfaller den som hadde foreldreansvaret for noen som var under 18 år da de døde som følge av en straffbar handling. Utover dette kan det oppnevnes bistandsadvokat for etterlatte når "*særlige forhold*" tilsier at det er behov for det. Sakens art og alvor, samt etterlattes forhold til avdøde er sentralt i vurderingen. Det må også vurderes om det er behov for den bistand og de prosessuelle rettigheter som en oppnevning av bistandsadvokat medfører.³ Når det gjelder etterlatte etter dødsfall i trafikken er disse å regne som etterlatte på lik linje med etterlatte i andre saker der noen er død som følge av en kriminell handling. Det forutsettes imidlertid at dødsfallet er forårsaket av en straffbar handling, for eksempel promillekjøring.

³ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 113

1.3 Problemstilling

Etterlatte har ingen status som part i saken, men er gitt visse prosessuelle rettigheter. Dette er i hovedtrekk rett til bistandsadvokat i nærmere angitte situasjoner, rett til visse typer informasjon, innsyn i saken, tilstedeværelse og kontradiksjon.⁴

Etterlatte har betydelige og legitime interesser i saken, både av faktisk og rettslig art, og regelverket søker å gi etterlatte en mulighet til å ivareta sine interesser og behov.

Prosesen er på flere måter av betydning for de etterlatte.

For de etterlatte vil en straffesak ha stor følelsesmessig betydning. Delaktighet i prosessen og mulighet for å bli hørt, respektert og kunne bidra, er sentral. Det praktiske rundt saken må også fungere på en slik måte at man føler seg ivaretatt og inkludert.

Det er videre sentralt at saken er så godt opplyst som mulig slik at beslutningsgrunnlaget er riktig. Etterlattes uttalerett og kontradiksjon er derfor av sentral betydning.

Sakens utfall vil kunne ha praktiske konsekvenser i form av etterlattes behov for beskyttelse under og etter endt soning. Etterlattes muligheter for å fremme erstatningskrav under hovedforhandlingen er også av betydning.

Oppgaven søker å redegjøre for de juridiske rettigheter som posisjonen som etterlatt medfører.

Dette innbefatter en vurdering av Norges internasjonale forpliktelser, samt hvordan de ulike aktørene i straffeprosessen vurderer etterlattes rettigheter nå ca to år etter at endringen trådte i kraft. I tillegg har jeg avslutningsvis tillatt meg å gjøre noen egne betraktninger.

1.4 Avgrensinger

Det vil være etterlattes rettigheter som det her søkes redegjort for.

Det går et hovedskille mellom de rettigheter som er knyttet til et sivilt krav som fremmes under straffesaken, typisk et erstatningskrav - og de rettigheter knyttet til selve posisjonen som etterlatt i straffesaken.

Det er i de rettigheter som knytter seg til selve straffesaken man skiller mellom de ulike posisjonene definert i 1.2.⁵

⁴ Ot.prp. 11(2007-2008) s 7

⁵ Ot.prp. 11(2007-2008) s 41.

Begge situasjoner vil bli behandlet her, men kun ut fra etterlattes posisjon, ikke fornærmedes.

Etterlattes rettsstilling er videre avgrenset til de tilfellene hvor døden har inntruffet i Norge.

1.5 Rettskildene

De mest aktuelle rettskilder for oppgaven er straffeprosessloven av 22 mai 1981 nr 25 (strpl) og forarbeider til endringsloven av 7 mars 2008 nr 5.

Her er NOU 2006:10 og Ot.prp.nr 11 (2007-2008) sentrale rettskilder.

Rettspraksis, juridisk teori og direktekontakt med ulike aktører er også benyttet.

Hva angår Norges internasjonale forpliktelser er avgjørelser fra Den Europeiske

Menneskerettighetsdomstol, heretter EMD, sentralt i tillegg til folkerettslige

konvensjonstekster fra Den Europeiske Menneskerettighetskomisjon, heretter EMK, FN og

Europarådet.

2. Historisk tilbakeblikk

2.1 Veien frem til styrkede rettigheter for etterlatte

Retten til livet regnes i vår kultur som det høyeste rettsgode, noe som gjør at drap regnes for å være den mest alvorlige kriminelle handlingen noen kan begå. Heldigvis er drap en sjeldenhet i Norge, til tross for at nyhetsbildet stadig preges av drapshandlinger. Selv om antall drap i Norge er beskjedent, vil kretsen av etterlatte kunne være ganske stor.

Det tradisjonelle utgangspunktet i straffeprosessen er at en straffesak er et anliggende mellom staten og den tiltalte.

Statens monopol på å kunne straffe har vært en nødvendighet for å avskaffe privat rettshåndhevelse, og topartsforholdet mellom staten og tiltalte har vært sett på som en sentral rettssikkerhetsgaranti.

Etterlatte har hatt en svært begrenset rettsposisjon.

På begynnelsen av 2000 tallet ble Norge rystet av flere drap, noe som resulterte i en tiltagende debatt om fornærmedes deltakelse i straffeforfølgningen.

Etterlatte som allerede befant seg i en svært vanskelig situasjon stod frem og fortalte om sine opplevelser med det norske rettsapparatet. Opplevelsene de fortalte om, avdekket at rettsvesenet ikke fungerte optimalt med tanke på å ivareta også andre parter enn de som historisk er part i prosessen.

Det oppstod en rettspolitisk debatt om fornærmedes og etterlattes rettsstilling, hvor kjernen i diskusjonen var hvorvidt etterlatte og fornærmede burde få en annen og styrket rettsstilling i fremtiden.

Pårørende i saker om drap, seksualovergrep mot mindreårige og ofre for alvorlig vold kritiserte måten de var blitt behandlet på av straffesystemet, og mente at ofrenes påkjenninger og lidelser ved overgrepene ikke kom godt nok fram i straffeforfølgningen.⁶

⁶ Johnsen, Jon T, Upartisk straffeforfølgning - ramme for fornærmedes rettigheter i straffesaker (2003)

2.1.1 Fra praksis

Anne Mette Prent var vitne til at mannen hennes ble drept med 12 knivstikk mens han lå ved siden av henne i sengen i 2001.

Som etterlatt beskrev hun i et intervju med Aftenposten 5 mai 2003 selve straffeprosessen som svært tung.

Følelsen av å være til bry, og et totalt fravær av omsorg for etterlatte var tung å bære. Det var hennes sorg, tap og lidelse – men ikke hennes sak.

Som etterlatt hadde hun ingen definert rolle i saken. Hun stilte spørsmål ved hvorfor tiltalte kunne sitte med sin forsvarer, mens hun som etterlatt ikke fikk sitte med sin bistandsadvokat. Hun reagerte også på at de etterlatte måtte sitte på gangen og vente sammen med gjerningsmannens vitner. Hun opplevde mangelfull informasjon, sen saksgang og en lite inkluderende holdning fra rettssystemet.⁷

Sommeren 2000 ble to små jenter funnet drept i Baneheia utenfor Kristiansand.

Den etterfølgende rettsaken ble fulgt av "et samlet Norge".

Ada Sofie Austegard, mor til en av de drepte jentene, begynte en rettspolitisk kamp som fikk stor oppmerksomhet i folket, men også etter hvert i juridiske miljøer og i politiske kretser. Hennes opplevelse av rettsaken og prosessen rundt beskrev hun som om "hun var en uønsket gjest".

I et intervju med tidskriftet Juristkontakt 3 April 2009 uttalte hun følgende: "*Det fantes ikke engang en stol og ingen muligheter til å stille spørsmål, verken selv eller gjennom bistandsadvokaten. Jeg kunne ikke engang spørre statsadvokaten et eneste spørsmål i pausene.*" Videre påpekte Austegard at det ikke "*handler om delaktighet i prosessen som følge av å søke hevn. Det handler ikke om hevn, men om å få saken belyst best mulig. Det handler om rettssikkerhet*".⁸

⁷ Intervju med Anne Mette Prent i Aftenposten 5 mai 2003

⁸ Intervju med Ada Sofie Austegard i Juristkontakt 3 april 2009 s 21-22

2.1.2 Offentlige tiltak

2.1.2.1 Kontradiksjon og verdighet

Behovet for å gi fornærmede og etterlatte nye rettigheter som ivaretok deres interesser på en annen måte enn tidligere, ble nødvendig for å få en straffeprosess som var i tråd med samfunnsforholdene generelt og ikke minst folks rettsoppfatning. Det var nødvendig å se på etterlattes (og fornærmedes) konkrete stilling i straffesaker, samt utrede muligheten for å lovforankre de etterlattes legitime interesse i saken. Tidsånden nødvendiggjorde en vilje til endring av de prosessuelle rettighetene for ofre og etterlatte.

Endringsprosessen ble startet ved at dr. juris Anne Robberstad i 2001 fikk i oppdrag å utrede fornærmedes straffeprosessuelle stilling. Mandatet gikk ut på å sammenligne fornærmedes rettigheter i de nordiske landene, påpeke fordeler og ulemper, samt komme med konkrete forslag til lovendringer.

På mange sentrale strafferettslige områder har de nordiske landene søkt å harmonisere sine rettsregler. Det var derfor nødvendig å gjøre en komparativ undersøkelse for å avdekke forskjeller, likheter og trekke ut erfaringer.

Robberstad leverte sin utredning "Kontradiksjon og verdighet" i 2002. Det fremkom av denne at svensk og finsk rett ga fornærmede og etterlatte en langt sterkere prosessuell stilling enn hva som var tilfelle i de andre nordiske land. Mens norsk prosessrett har vært fokusert på at straffepleien er et anliggende mellom staten og den tiltalte, et to parts forhold, har finsk rett fokusert på at fornærmede også skal ha partsrettigheter for å oppnå likevekt og balanse i prosessen. Robberstad gir i sin rapport uttrykk for at fornærmede bør være en naturlig part og fullverdig deltager i prosessen, og dermed gis partsrettigheter.⁹ Etterlatte som egen gruppe er ikke behandlet i Robberstads rapport, men det fremheves at ved tildeling av partsrettigheter må det skilles mellom fornærmede og "andre skadelidte". Skadelidte som ofte har et fjernere forhold til forbrytelsen bør ikke ha den samme sterke stillingen. Det ble videre presisert at partsstilling burde være en mulighet for fornærmede, ikke en plikt.

Robberstads konklusjon og anbefaling ville innebære en omfattende omlegging av straffeprosessen, både lovmessig og i praksis. I den etterfølgende høringen mente de

⁹ Robberstad, Anne "Kontradiksjon og verdighet, kap 5.

fleste som uttalte seg at Robberstad gikk for langt i sine anbefalinger. Den videre utredningen av fornærmede og etterlattes rettigheter ble gjort av Fornærmedeutvalget.

2.1.2.2 Fornærmedeutvalget

Fornærmedeutvalget ble opprettet ved kgl.res. i 2004.

Deres mandat ble å utrede en ”videre styrking av fornærmede og pårørendes straffeprosessuelle stilling.”

Sentralt i denne prosessen var bl.a.:

- hvordan den fornærmedes straffeprosessuelle stilling skulle styrkes – ev. foreslå lovendringer med sikte på slik styrking.¹⁰
- hvorvidt fornærmede skulle gis partsstilling i straffeprosessen.
- parallelt med vurderingen av fornærmedes rettigheter skulle utvalget vurdere om pårørende (senere etterlatte) skulle få de samme, eller noen av de prosessuelle rettighetene.¹¹
- gjennomgang av bistandsadvokatordningen.¹²

2.1.2.3 NOU 2006:10

Fornærmedeutvalget leverte sin utredning som NOU 2006:10 ”Fornærmede i straffeprosessen – nytt perspektiv og nye rettigheter.”

Det ble fremsatt følgende forslag:

- Pårørende skulle gis styrkede rettigheter, men begrenset til de tilfellene hvor fornærmede var død. Det ble foreslått at betegnelsen ”pårørende” skulle bli erstattet av betegnelsen ”etterlatte”.
- Etterlatte som ble gitt rettigheter skulle utvides til å omhandle ektefelle, samboer, reg. partner, myndige barn og foreldre. Verger og foreldre med foreldreansvar hadde allerede rettigheter etter endringsloven 2 juli 2004 nr 61.

¹⁰ Fornærmedeutvalgets mandat punkt 2

¹¹ Fornærmedeutvalgets mandat punkt 3

¹² Fornærmedeutvalgets mandat punkt 4

- Etterlatte som begrep, og definisjon av begrepet ble foreslått inntatt i straffeprosessloven, samtidig som det måtte sondres mellom ulike typer etterlatte og tilhørende rettigheter. (Nærmere angitt under oppgavens pkt 1.2 – Definisjon av etterlatte.)

- Konkret foreslo utvalget i grove trekk følgende nye rettigheter for etterlatte:

- Informasjonsrettigheter ved etterforskning
- Underrettelse ved påtalespørsmål
- Orientering rundt forberedelse og beramning av hovedforhandling
- Tilstedeværelse under saken, og forklaringsmulighet om virkningen av lovbruddet
- Opplysning om domsresultat
- Underrettelse om anke, soningsutsettelse og permisjoner
- Bistandsadvokatordningen for etterlatte ble foreslått utvidet til å også omfatte

etterlatte til drepte over 18 år.¹³

Resultatet ble altså et forslag om en rekke rettigheter for etterlatte som tidligere ikke eksisterte. Dette er rettigheter som i stor grad er basert på behovet for informasjon, kommunikasjon og følelsen av delaktighet.

Det ble antatt og presisert viktigheten av at de prosessuelle endringene ikke skulle svekke tiltaltes rettsikkerhetsgarantier.¹⁴

Samtidig hadde mindretallet i utvalget enkelte forslag som ikke førte videre frem i prosessen. Dette var rettigheter som bl.a. ville gi etterlatte med bistandsadvokat samme mulighet som tiltalte til å be om å få uttale seg etter forklaringer og skriftlige bevis, samt gi sluttbemerkning. Mindretallet foreslo også å gi etterlatte mulighet til å anke over avgjørelser av skyldspørsmålet.

¹³ Nou 2006:10 s 20

¹⁴ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 7

2.1.2.4 Ot.prp. nr 11.(2007-2008)

Justis og politidepartementet fremmet forslag i Ot.prp nr 11 (2007-2008) om endringer i straffeprosessloven for å gi fornærmede og etterlatte styrkede rettigheter.

Viktigheten av at etterlatte skulle føle seg inkludert og behandlet med verdighet og respekt sto sentralt. Etterlatte og pårørendes ytringer om at de føler seg som en belastning for rettsvesenet ble tatt til følge.

Selv om departementet ikke gikk inn for å gi de etterlatte eller fornærmede partsstatus,¹⁵ er de gitt en styrket stilling i forhold til vanlige vitner.

På enkelte områder gikk departementet lenger i å gi rettigheter til etterlatte enn det fornærmedeutvalget anbefalte. Departementet vektla i tillegg, ut fra rettspolitiske hensyn, at løsningen man valgte skulle være teknisk og pedagogisk enkel. Det var ikke ønskelig å komplisere regelverket unødige ved å etablere ulike regelsett for forskjellige grupper.

De prosessuelle rettighetene som ble innført omhandlet bl.a.:

- Utvidet rett til bistandsadvokat
- Styrket rett til informasjon
- Innsyn
- Tilstedeværelse
- Kontradiksjon

¹⁵ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 7

3 Internasjonale forpliktelser i forhold til etterlattes rettsstilling

3.1. Innledning

Fornærmedeutvalget fikk mandat til å redegjøre for Norges internasjonale forpliktelser for å påse at lovendringsforslagene for fornærmede og etterlatte lå innenfor rammen av våre forpliktelser.

Fremveksten av etterlattes rettsstilling i nasjonal rett må sees i sammenheng med det internasjonale konvensjonsvernet som Norge er bundet av, primært gjennom EMK og FN systemet. Økte rettigheter for ofrene er i folkeretten dels et resultat av "ikke bindende virkemidler" – så som anbefalinger og erklæringer til medlemslandene, men også et resultat av rettslig bindende instrumenter. Særdeles viktig er den dynamiske utviklingen som oppstår gjennom rettspraksis i EMD. Menneskerettighetene søker primært å regulere forholdet mellom borger og stat.

Det er en økende tendens internasjonalt til å gi ofrene (victims) økt rettspolitisk oppmerksomhet, og det er derfor interessant å belyse hvorvidt dette også gir etterlatte rettigheter. Den økte fokuseringen på ofrene i straffesaker kommer også til syne i den stadig økende mengde med saker som blir henvist til, og pådømt i EMD.

De folkerettslige forpliktelsene på strafferettens og straffeprosessens område handler i stor grad om tiltaltes rettigheter og dennes beskyttelse mot krenkelser fra det offentlige. Dette er illustrert i pkt 3.2.1. En naturlig følge av historien kanskje, tatt i betraktning at straffeforfølgning ofte i europeisk sammenheng har gitt mistenkte/siktede varierende grad av rettsikkerhet.

Siktedes rettigheter er særlig utviklet gjennom EMK og praksis fra EMD.

FN konvensjonene om sivile og politiske rettigheter (SP) har også et vern som i det vesentlige sammenfaller med EMK, bla i art 14 som inneholder garantier for en rettferdig rettergang – i likhet med EMK art 6 – retten til "fair trial."

Hensikten med dette kapitlet er i grove trekk å få en oversikt over hvilke internasjonale forpliktelser som søker å ivareta etterlattes rettigheter, samt å se det norske systemet i sammenheng med disse.

3.2 EMK

Council of Europe¹⁶ – forkortet Europarådet – ble opprettet av vesteuropeiske land i 1949 gjennom egen traktat.

Menneskerettighetskonvensjonen (EMK) ble vedtatt året etterpå – i 1950 – og har som hovedhensikt å gi medlemslandene en felles plattform for ivaretagelse av menneskerettighetene.

Noen av rettighetene i konvensjonen innebærer en positiv forpliktelse for landene til konkret lovgivning, mens andre rettigheter er mer vage og tilnærmer seg medlemslandene mer som intensjoner enn som krav.¹⁷ Med staters ”positive forpliktelser” menes at den enkelte stat pålegges en handleplikt til å oppfylle konvensjonens bestemmelser. Staten kan ikke forholde seg passiv.

Læren om positive forpliktelser er utviklet gjennom praksis fra Den europeiske menneskerettsdomstol (EMD).

Gjennom menneskerettsloven av 21. mai 1999 er EMK gjort til en del av norsk rett ,og gjelder direkte som norsk lovgivning, med forrang ved motstrid.

Rekkevidden av EMKs konvensjonstekster utvikles i stor grad gjennom EMDs avgjørelser. Det finnes begrenset med forarbeider å støtte seg til.

EMK art 1 pålegger statene å ”secure” – sikre – enhver innen sitt myndighetsområde de rettigheter og friheter som er fastlagt i konvensjonens del 1. ”Secure” peker i retning av en aktiv oppfylleelsesplikt – ikke bare å avstå fra visse handlinger.

3.2.1. EMK art 2 – Retten til liv

EMK art 2 lyder slik:

1. Retten for enhver til livet skal beskyttes ved lov. Ingen må med hensikt bli berøvet livet unntatt ved fullbyrdelse av en dom avsagt av en domstol etter å være funnet skyldig i en forbrytelse som loven bestemmer denne straff for.

2. Berøvelse av liv skal ikke anses å være skjedd i strid med denne artikkel når den er

¹⁶ Statute of the Council of Europe 5.5. 1949.

¹⁷ Njål Høstmælingen: Internasjonale menneskerettigheter s 60-61

en følge av en bruk av makt som ikke går lenger enn absolutt nødvendig:

- a. for å forsvare en person mot ulovlig vold;
- b. for å foreta en lovlig pågrepelse eller for å hindre en person som holdes i lovlig forvaring i å flykte;
- c. å slå ned opptøyer eller opprør på lovlig måte.

Fornærmedeutvalget angir i NOU 2006:10 s 82 at EMK art 2 har blitt tolket dit hen at den ikke bare beskytter retten til liv, men også beskytter retten til en effektiv etterforskning. Etterforskning av mistenkelige dødsfall må være en naturlig følge av "retten til liv". Nedenfor følger noen eksempler fra EMD som viser rekkevidden av sentrale artikler i EMK. Det foreligger en rekke saker hvor stater har blitt dømt for brudd på sentrale rettigheter for etterlatte. Det menneskerettslige vernet rekker lenger enn det konvensjonsteksten i mange tilfeller gir uttrykk for. Man ser at EMD i sin tolkning særlig vektlegger at enkeltindividene i medlemsstatene har sentrale rettigheter og friheter.¹⁸

Saken *Kelly and Others v the United Kingdom* 2001¹⁹ handlet om britiske sikkerhetsstyrkers drap på ni personer under en operasjon mot et varslet terrorangrep. De etterlatte mente at selve etterforskningen ikke hadde vært tilstrekkelig effektiv. Britiske myndigheter besluttet å ikke straffeforfølge saken mot de britiske soldatene, uten å begrunne avgjørelsen. I avsnitt 98 uttaler EMD om etterlattes involvering i prosessen: "*In all cases, however, the next of kind of the victim must be involved in the procedure to the extent necessary to safeguard his or her legitimate interests.*"

Ut fra dette kan det ikke oppstilles et automatisk krav om offentlighet eller innsyn på etterforskningsstadiet, men EMD påpekte videre at når avgjørelser tas uten begrunnelse blir etterlatte avskåret fra sentral informasjon og mulighet for rettslig overprøving av avgjørelsen. Domstolen fant videre mangler ved de etterlattes mulighet til å forberede seg og delta i prosessen. Det medførte lange utsettelse at etterlatte bla. ikke fikk kopier av vitneforklaringer før vitnene ble avhørt i retten.

¹⁸ Høyesterettsdommer Karin M Bruzelius, Kronikk i "Rett på sak" nr 4, 2008 s 31

¹⁹ *Kelly and Others vs The United Kingdom*, 2001 05 04

I saken Gül mot Tyrkia²⁰ som gjaldt en mann som var skutt og drept under en operasjon av tyrkiske sikkerhetsstyrker, kom EMD til at etterforskningen led av alvorlige mangler. Her ble etterlatte ikke informert om rettssaken og fikk heller ikke mulighet til å gi sin versjon av hva som hadde skjedd. Dette utgjorde krenkelser av kravet til effektiv etterforskning etter EMK art 2.

Tilsvarende problemstilling var i saken Kaya v Turkey.²¹ Her anførte en bror at omstendighetene rundt hans brors dødsfall aldri var blitt forsvarlig etterforsket av tyrkiske myndigheter. Dette innebar en krenkelse av art 2.

En forsvarlig etterforskning etter art 2 er sentral fordi dette er avgjørende for hvorvidt andre rettigheter etter konvensjonen kan oppfylles senere.

Konvensjonens art 13 oppstiller at alle skal ha rett til et effektivt rettsmiddel – ”remedy”. Enhver som har fått krenket sine rettigheter og friheter i konvensjonen skal kunne prøve saken sin for en nasjonal domstol. Den mangelfulle etterforskningen medførte videre i saken Kaya mot Tyrkia at de etterlatte ikke fikk klarhet i omstendighetene rundt brorens dødsfall og således var i uvisshet om hva som var faktum i saken.

Det innebar en krenkelse av retten til tilgang til nasjonale rettsmidler da de etterlatte ikke hadde mulighet til å fremme saken for nasjonal rett og dermed få klarhet i hva som var skjedd, samt å få prøvet ev. erstatningskrav.

Det er også verdt å merke seg at etterlatte generelt er klageberettiget ved påstand om enhver krenkelse av art 2.

Dette er en naturlig følge av at avdøde selv ikke har mulighet til å klage.

Her har EMD behandlet flere tilfeller, bla i saken MC Cann mfl mot Storbritannia²² i 1995. Innsigelser mot at etterlatte ikke er klageberettiget ble avvist.

I sakene referert til overfor er det privatpersoner som er blitt drept etter handlinger fra det offentlige.

²⁰ Gül mot Tyrkia Application no. 22676/9312

²¹ Kaya vs Turkey 1998 02 19

²² Mc Cann and Others vs The United Kingdom 1995 09 27

Fornærmedeutvalget presiserer at kravet til etterforskning og etterlattes innsynsrett er særlig sterk hvor det offentlige kan ha overtrådt et straffebud, men at man også kan legge til grunn at etterforskningsplikten er relevant når det er private som står bak et drap.²³ EMD vektlegger at etterlatte skal ha mulighet for innsyn og deltakelse i prosessen nettopp for å sikre realiteten i konvensjonsrettighetene. Domstolen anser ikke bare fornærmede, men også etterlatte for å ha legitime interesser som skal ivaretas – og dette må anses å være både et utviklingstrekk, men også et signal til nasjonene.²⁴

3.2.2 EMK art 3 – Forbud mot tortur

EMK art 3 lyder slik:

“Ingen må bli utsatt for tortur eller for umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.”

I likhet med art. 2 er det i art. 3 innfortolket et krav om effektiv etterforskning av tilfeller eller begrunnede påstander om tortur, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff. I slike tilfeller vil det jo ofte være den fornærmede selv – offeret – som inngir klage. I Kurt-dommen²⁵ (25.5.1998) ble en etterlatt mor ansett som offer for en krenkelse av art.3 som følge av uvisshet i forbindelse med sønnens forsvinning.

Moren hevdet at hun også selv var blitt utsatt for en umenneskelig behandling i strid med artikkel 3 i forbindelse med sønnens forsvinning, og domstolen konkluderte med at Staten hadde krenket artikkel 3 i forhold til moren, Bakgrunnen var den lidelsen hun selv var blitt påført i forbindelse med sønnens forsvinning. Dette til tross for at det ikke ble bevismessig godtgjort at den bortkomne sønnen selv hadde vært utsatt for noen krenkelse.²⁶

Fornærmedeutvalget oppsummerer med at når fornærmede blir drept, gir EMD praksis rettigheter til de *etterlatte* hva angår retten til effektiv straffeforfølgning som domstolen har innfortolket i art 2, 3 og 8:

²³ Nou 2006:10 s 82

²⁴ Nou 2006:10 s 82

²⁵ EMD Kurt vs Turkey 25.5.1998

²⁶ Professor Jørgen Aall Universitetet i Bergen på direktekontakt

”Det erkjennes at avdødes etterlatte har legitime interesser i etterforskningen og straffeforfølgingen av de ansvarlige. De etterlatte har derfor krav på å bli involvert i prosessen i den utstrekning det er nødvendig for å ivareta deres interesser. ”²⁷

Flertallet av de sakene EMD behandler, hvor etterlatte er saksøker, setter søkelyset på følgende rettigheter som konvensjonen søker å beskytte :

- at det gis begrunnelse for å ikke straffeforfølge
- at de gis mulighet til forberedelse og deltagelse i prosessen
- at etterforskningen ikke er mangelfull
- at etterlatte får mulighet til å gi sin versjon av saken
- at etterlatte har rettigheter etter at saken er rettskraftig. Særlig sentralt er retten til informasjon og beskyttelse

3.3 Europarådets ”Recommendations” og omfanget av betegnelsen ”victims”

En vesentlig del av Rådets arbeid er å gi anbefalinger til nasjonene med målsetting om at lovgivningen på menneskerettslige områder harmoniseres. Siden 1970 tallet har Europarådet produsert et stort antall dokumenter som omhandler offerets situasjon.

Sentralt i vurderingen av etterlattes rettsposisjon er rådets anbefaling fra 1985²⁸ om å bedre ofrenes stilling i straffeprosessen.

I en rekommendasjon fra 1996 “ Crime policy in Europe in a time of change”²⁹ gis en overordnet målsetning om at statene skal ha en sammenhengende og rasjonell politikk med fokus på å støtte offeret (victims).

Recommendation (2006)8³⁰ omhandler støtte til fornærmede og er det mest overgripende av rådets instrumenter for å ivareta deres situasjon.

²⁷ Nou 2006:10 s 90

²⁸ Recommendation No R(85)11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure

²⁹ Recommendation No R(96)8 on crime policy in Europe in a time of change

³⁰ Recommendation No R(06)8 on assistance to crime victims

Det ble anlagt et bredere ³²perspektiv enn tidligere slik at ulike støtte- og hjelpeordninger, samt beskyttelsestiltak ble dekket. I forarbeidene til endringene i straffeprosessloven ble Rådets anbefalinger om informasjon om straffesakens gang, begrunnelser, mulighet for å bidra med relevant informasjon, samt adgang til å fremme erstatningskrav ifbm straffesaken fremhevet. ³³

En økende internasjonal oppmerksomhet for å bedre fornærmedes rettigheter gir en klar støtte til at etterlatte også kan utlede rettigheter fra Europarådets "Recommendations. Dette underbygges av både EMDs praksis og FN konvensjonen om rettigheter for kriminalitetsofre, hvor etterlattes rettigheter i stor grad likestilles med de rettighetene fornærmede har.

3.4 FN

FNs generalforsamling vedtok 29. november 1985 en erklæring om grunnleggende prinsipper om rettferdighet for ofrene – UN Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power. ³⁴

Erklæringen, som i et arbeidsdokument ble kalt for ofrenes Magna Carta, ble oppfattet som et gjennombrudd for ofrene og deres posisjon og problemer.

I NOU 1992:16 er erklæringens hovedinnhold oversatt og oppsummert slik:

«Som et internasjonalt instrument til beskyttelse av ofrene for forbrytelse gir deklarasjonen anvisning på fire grunnprinsipper:

- 1. Erstatning (restitution) fra lovbrøyteren. Det primære mål for rettferdighet ligger i at lovbrøyteren pålegges å yte erstatning til offeret. Slik erstatning skal – som ledd i straffesystemet – pålegges lovbrøyteren, i tillegg til annen strafferettslig reaksjon. I saker hvor miljøet er påført vesentlig skade, bør erstatning så langt som mulig*

³² www.brottsoffermyndigheten.se id 2773

³³ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 18

³⁴ UN Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power.GA/RES/40/34 (1985)

søkes gjennomført.

2. Erstatning (compensation) fra Staten. Hvor erstatning fra lovbrysteren vil være utilstrekkelig, bør det søkes gjennomført en ordning med erstatning fra Staten. Slik erstatning bør kunne ytes til ofre som er påført vesentlig legemsskade eller som er påført svekkelse i fysisk eller psykisk helse. Slik erstatning bør også kunne tilstås offerets etterlatte.
3. Offeret må gis nødvendig materiell, medisinsk, psykisk eller sosial hjelp – gjennom offentlig eller frivillige organer. Ofrene må orienteres om de medisinske og sosiale hjelpetiltak og andre relevante støttetiltak som kan settes i verk. Poliiti, rettsapparat, helse- og sosialvesen og annet relevant personell må få opplæring med sikte på at de blir følsomme for ofrenes behov.
4. Ofrene skal gis tilgang til den prosess som gjelder lovbruddet begått mot dem. De skal orienteres om sakens berammelse og dens gang. De skal ha adgang til å fremme sine synspunkter på de stadier av prosessen hvor deres krav og interesser belyses, «without prejudice to the accused and consistent with the relevant national criminal justice system». Adekvat bistand skal søkes ytet under sakens gang. Det skal søkes truffet forholdsregler som kan redusere skadevirkninger – hvor nødvendig verne deres privatliv. Unødvige forsinkelser må søkes unngått.»

Det kan tilføyes at punkt 6 i erklæringen slår fast at ofrene skal informeres om sin rolle og prosessens rammer. Statene bør også treffe tiltak for å lette praktiske vanskeligheter for ofrene og treffe tiltak som beskytter ofrene mot trusler og represalier.³⁵

Det foreligger et utkast til ny FN konvensjon – UN Convention on Justice and Support for Victims of crime and Abuse of Power.³⁶

I utkastets fortale erkjennes det at rettighetene til kriminalitetsofrene ikke har tilstrekkelig anerkjennelse blant mange medlemsland.

Samtidig gjør enkelte medlemsland fremskritt hva angår grunnleggende prinsipper i nasjonal lovgivning.

³⁵ Nou 2006:10 s 95

³⁶ UN Draft - Convention on justice and support for victims of crime and abuse of power. 8th feb.2010.

Dette handler om rettspolitiske tiltak som vil gi ofre for kriminalitet bedre informasjon, støttetjenester, oppreisning fra lovbrøyer, kompensasjon fra staten, og mulighet til å ha en rolle i straffesaken.

I likhet med erklæringen fra 1985 defineres også her at etterlatte skal omfattes av begrepet " offer/victims" hvor dette passer slik.

Dette er gitt i

Del 1, artikkel 1, under "definisjoner":

"2) En person er et offer uansett om forbrytelsen er anmeldt til politiet, uavhengig av om en gjerningsmannen er identifisert, arrestert, tiltalt eller dømt, og uavhengig av det familiære forholdet mellom gjerningsmann og offer.

*Begrepet "ofrene" omfatter også der det passer - eventuelt den nærmeste familie eller pårørende av de direkte ofrene, og personer som har lidd ved å intervenere for å hjelpe ofrene i nød eller for å hindre overgrep."*³⁷

3.5 Ulike systemer – samme mål

I norsk rett er det erkjent at etterlatte har en svakere tilknytning til straffesaken enn fornærmede.

Dette innebærer at etterlatte på enkelte områder er gitt en svakere stilling enn fornærmede, samtidig som man på andre områder vektlegger betydningen av et likt regelverk for de to gruppene.

Videre skiller man i norsk rett mellom etterlatte, og de viktigste rettighetene er gitt etterlatte med rett til bistandsadvokat. Det er valgt en lovteknisk løsning som innebærer at en kan skille mellom enkelte rettigheter og hvem av de etterlatte som retten skal tilfalle. Retten til å få oppnevnt bistandsadvokat tilkommer for eksempel foreldre med barn under 18 år jfr strpl §107a. For andre etterlatte må det foreligge " særlige behov" for bistandsadvokat. Man kan si at det i norsk rett ikke trekkes noen *automatiske* forbindelseslinjer mellom fornærmede og etterlattes rettigheter. Fornærmedes rettigheter overføres ikke direkte til eventuelle etterlatte.

³⁷ Merk: min oversettelse

De internasjonale konvensjonene som Norge er bundet av synes å gi etterlatte de samme rettighetene som den direkte fornærmede – offeret for den kriminelle handling.

EMDs praksis tyder på at domstolen tilkjenner etterlatte sterkere rettigheter enn det som fremkommer konkret i konvensjonstekstene. Rettspraksis fra domstolen utvider omfanget av fornærmede til også å gi etterlatte rettigheter på vesentlige områder.

Det fremkommer at der fornærmede er gitt visse rettigheter kan disse overføres til etterlatte hvis det er formålstjenlig. Kretsen av etterlatte er ikke avgrenset slik vi ser i norsk rett. Det samme kan sies om FNs rapport hvor betegnelsen ”victims” også i befatter etterlatte. Europarådets anbefaling innebærer også at rettsvesenet må inkludere fornærmede og etterlatte på en annen måte enn tidligere.

Ved arbeidet med ny lov ble ikke den internasjonale likestillingen mellom ”victims” /fornærmede og etterlatte diskutert. Dette kan skyldes at man anså de norske utvidede rettighetene for å være i tråd med internasjonal rett så lenge det på sentrale områder er snakk om en skjønnsmessig vurdering. Departementet konkluderte med at utvalgets forslag til utvidede rettigheter ville oppfylle Norges internasjonale forpliktelser.³⁸ Det forelå ingen bevisst verken innsnevring eller utvidelse av etterlattes rettigheter.

Strpl §4 oppstiller at lovens regler gjelder med de begrensinger som er anerkjent i folkeretten. Dette betyr at *selvkraftige*³⁹ bestemmelser i EMK blir gitt anvendelse i norsk rett når norske rettsregler ville ført til et annet resultat. På denne måten er etterlatte gitt utvidede rettigheter som samsvarer selv om systemene som er valgt er ulike. Det er nok også slik at de rettighetene som etterlatte er gitt i norsk rett er de samme som folkeretten søker å verne. Dette er muligheten til å motta informasjon, rettferdig saksgang, kontradiksjon og respekt for etterlattes situasjon.

³⁸ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 21

³⁹ Med ”selvkraftige” bestemmelser menes at traktatteksten er utformet slik at den umiddelbart kan anvendes i nasjonal rett. Det utledes direkte individuelle rettigheter av teksten.

4. Etterlattes rettsstilling i straffesaker

4.1. Innledning

Det er straffeprosessloven 22 mai 1981 som regulerer fremgangsmåten ved behandling av straffesaker.

Etter lovendringen i straffeprosessloven av 7. mars 2008 har fornærmede fått utvidede rettigheter, og "etterlatte" er i tillegg innført som nytt begrep, slik at kretsen med etterlatte som også har prosessuelle rettigheter er utvidet fra tidligere.

Et nytt kapittel 8a bidrar til å synliggjøre fornærmedes og etterlattes rettigheter.

Hvorvidt man er delaktig i en straffesak fordi en selv er fornærmet, eller om en deltar som følge av at noen av ens nærmeste har mistet livet, gir naturlig ulike utgangspunkt og behov i prosessen. Man befinner seg på to ulike stadier, men allikevel er det naturlig mange av de samme behov og ønsker som gjør seg gjeldende.

I de sakene hvor fornærmet og etterlatt har fått oppnevnt bistandsadvokat er det gitt i forarbeidene at både retts tekniske og pedagogiske hensyn taler for at det ikke etableres for mange ulike regelsett.⁴⁰ Dette innebærer at etterlatte med bistandsadvokat på enkelte områder er innrømmet de samme rettigheter som fornærmet, bla hva angår rettigheter under bevisførsel.

Den videre fremstillingen søker å gi en oversikt over etterlattes rettigheter ved de ulike fasene en straffeprosess inneholder:

Etterforskningsstadiet som den innledende fasen, hovedforhandlingen, samt ulike tiltak etter at dommen er avsagt. Etterlattes sivile krav omtales tilslutt.,

Oversikten er ikke ment å være uttømmende hva angår rettigheter, til det blir omfanget for stort – dog vil de mest vesentlige rettighetene belyses.

4.2 Etterforskningen

Etterlattes hovedinteresse under etterforskningen er knyttet til at saken blir oppklart så raskt som mulig og at de får informasjon om utviklingen i saken og forventet fremdrift.

⁴⁰ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 75

Forutberegnelighet er svært viktig for etterlatte. De ønsker å vite hva som skal skje, når avgjørelser tas og om en antatt gjerningsperson ev. er varetektsfengslet. Ovenfor Fornærmedeutvalget ble mangel på informasjon fremhevet som et hovedproblem. I tillegg får mange drapssaker naturlig stor medieoppmerksomhet. De tilfellene hvor etterlatte har fått ny informasjon igjennom media istedenfor i forkant av politiet er en stor tilleggsbelastning.⁴¹ Generell mediepågang overfor de etterlatte er ofte en ytterligere belastning.

4.2.1. Informasjonsrettigheter

Etterlatte har et stort behov for å få informasjon om saken underveis i hele prosessen, og en styrking av disse informasjonsrettighetene var sentralt og viktig når loven skulle revideres. Etterlatte har behov for informasjon vedrørende saksgangen generelt, og fremdrift i egen sak spesielt.⁴²

Mange etterlatte har ingen eller liten erfaring fra rettsvesenet og politi tidligere slik at møtet med prosessen og formaliteter kan virke skremmende og ukjent – og dette i tillegg til den personlige sorgen de bærer med seg.

Strpl §93e er en fanebestemmelse om rett til informasjon.

Den lyder:

“ Første gang fornærmede eller etterlatte avhøres, skal politiet informere om deres rettigheter i saken.

Politiet og påtalemyndigheten skal orientere fornærmede med bistandsadvokat og etterlatte i lovbestemt rekkefølge om sakens utvikling og fremdrift med mindre hensynet til etterforskningen eller andre grunner gjør det utilrådelig. Andre fornærmede skal informeres etter behov.”

Det fremheves i forarbeidene at etterlatte har rett til generell informasjon om sine rettigheter i saken.⁴³

⁴¹ NOU 2006:10 s 172

⁴² Ot.prp. nr 11(2007-2008) s 45

⁴³ Ot.prp. nr 11(2007-2008) s 45

Dette skjer i praksis ved at Politidirektoratet har utarbeidet en standardisert informasjonsbrosjyre om "Fornærmede og etterlattes rettigheter".⁴⁴

Brosjyren er ikke omfattende, men gir en kortfattet beskrivelse av hvilke rettigheter som finnes, bla retten til å få oppnevnt bistandsadvokat, hvilke rettigheter som finnes under etterforskningen og når resultatet av etterforskningen foreligger. Klagerett, rettigheter under selve rettssaken og etter dom, samt erstatningsspørsmål berøres.

Dette dokumentet vil ofte være etterlattes første møte med prosessen, og det anses som viktig at det foreligger noe skriftlig materiale som er lettfattelig – da situasjonen tilsier at muntlig informasjon naturligvis kan være vanskelig å huske.

Strpl.§93 e annet ledd utvider og presiserer opplysningsplikten. Etterlatte i lovbestemt rekkefølge har her rett til å bli holdt løpende orientert om "*sakens utvikling og fremdrift med mindre hensynet til etterforskningen eller andre grunner gjør det utilrådelig.*" Dette er ansett for å være en snever unntaksregel.

Politiets taushetsplikt er ikke til hinder for at etterlatte får informasjon, men politiet kan pålegge etterlatte taushetsplikt når de mottar sensibel informasjon, jfr strpl § 61c 3 ledd. Hvis etterlatte ikke respekterer taushetsplikten kan dette medføre straffeansvar etter strl. §121.

Det er også verdt å merke at bestemmelsen bare regulerer hvilken informasjon politi og påtalemyndighet skal gi til etterlatte på eget initiativ. Hvis etterlatte selv tar kontakt med politiet med konkrete spørsmål bør disse besvares uavhengig av plikten til å gi informasjon etter §93e.⁴⁵

4.2.2 Dokumentinnsyn

Retten til dokumentinnsyn innebærer at etterlatte har mulighet til å gjøre seg kjent med sakens dokumenter. Denne retten for etterlatte ble utvidet ved lovendringen i 2008.

Tidligere hadde bare etterlatte med foreldreansvar, eller som var verge for barn under 18 år, innsynsrett.

Begjæringen om dokumentinnsyn må gjelde straffesakens dokumenter, ikke forvaltningsrettslige dokumenter.

⁴⁴ POD publikasjon 2009/05 ISBN 978-82-92524-80-0. www.politi.no

⁴⁵ Ot.prp. 11(2007-2008) s 45

I en avgjørelse i Rt. 1996 s. 313 ble begjæringen avvist da den gjaldt innsyn i forvaltningsrettslige dokumenter. Det var i denne saken spørsmål om innsyn i dokumenter som gjaldt sikkerhetsklarering av vedkommendes sønn.

Innsynsretten tilkommer etterlatte i lovbestemt rekkefølge, og må begjæres, jfr. strpl §242 1ledd.

Det foreligger ingen plikt for etterlatte til å kreve innsyn, dette er noe de selv må fremsette et ønske/begjæring om.

At innsynsretten er begrenset til etterlatte i lovbestemt rekkefølge begrunnes i forarbeidene med personvernloven og ressursvurderinger i forhold til politiets arbeid.⁴⁶ Det er naturlig ikke noe i veien for at den som er rangert først jfr §93a på eget initiativ gir informasjon videre til de andre etterlatte.

Hvis etterlatt begjærer innsyn i dokumentene og dette nektes kan avslaget prøves for retten, jfr. §242 3 ledd.

Her er etterlatte gitt samme rettigheter som både fornærmede og mistenkte.

4.2.3 Rett til bistandsadvokat, og dennes rolle under etterforskningen

Bistandsadvokaten innehar en nøkkelrolle når etterlatte skal kunne ivareta sine interesser i saken.

Retten til bistandsadvokat er nedfelt i straffeprosesslovens kapittel 9 a.

§107 a 2 ledd lyder :

“ I saker hvor noen under 18 år er død som følge av en straffbar handling, har den som hadde foreldreansvar, rett til å få oppnevnt bistandsadvokat. I andre tilfeller der noen er død som følge av en straffbar handling, kan bistandsadvokat oppnevnes for etterlatte når særlige forhold tilsier at det er behov for det.”

I vurderingen av hva “ *særlige forhold tilsier* “ bør det foruten sakens art og alvor legges vekt på forholdet mellom den avdøde og de etterlatte, og om det er behov for den bistand og de prosessuelle rettigheter som oppnevning av bistandsadvokat medfører.

46 Ot.prp. nr 11(2007-2008) s 48

Meningen har vært å gi etterlatte rett til bistandsadvokat i flere saker enn i tidligere, særlig i saker om forsettlig drap.⁴⁷

Det er også en skjønnsmessig adgang for andre etterlatte enn de som er nevnt i strpl § 93a 2ledd, til å få oppnevnt bistandsadvokat . Dette følger av strpl §107a 3ledd. Hvis avdøde ikke hadde slike etterlatte som loven angir kan andre som stod avdøde nær få de samme rettighetene. Dette kan f.eks. være søsken. Sakens "art og alvor" avgjør, og forarbeidene fremhever at bestemmelsen er ment å være en snever unntaksregel.⁴⁸

Det er politiets oppgave å informere om at de etterlatte kan få oppnevnt bistandsadvokat, og dette oppnevnes av retten. Dette følger direkte av §107b.

Har etterlatte et ønske om en bestemt advokat skal retten etterkomme dette, forutsatt at dette ikke vil føre til betydelige forsinkelser av saken, jfr strpl §107b 2ledd.

Bistandsadvokaten skal bidra til at myndighetene, herunder politiet, påtalemyndighetene og domstolene respekterer de rettighetene som etterlatte har i straffeprosessen.⁴⁹

Bistandsadvokaten skal bl.a. gi den hjelp og støtte som er naturlig og rimelig i forbindelse med saken, rådgivning om hjelpeordninger, orientering om sakens forløp og utvikling, samt forberede klienten på rettsaken.⁵⁰

I forarbeidene til endringsloven presiseres det fra departementets side at det er politiet og påtalemyndigheten som ut fra politifaglige og rettslige vurderinger skal avgjøre hvordan den konkrete etterforskningen skal avgjøres, og etterlatte har ingen rett til å kreve at det gjennomføres bestemte etterforskningsskritt. Det fremkommer imidlertid av bistandsadvokatens retningslinjer at dersom det er i etterlattes interesse, kan bistandsadvokaten selv begjære etterforskningsskritt, herunder nye vitneavhør og sakkyndige undersøkelser.⁵¹ Det vil uansett være politiet som avgjør om dette er noe de

⁴⁷ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 113

⁴⁸ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 113

⁴⁹ Advokatforeningens retningslinjer for bistandsadvokater pkt 2.1 (Retningslinjene er utformet med sikte på å utdype og konkretisere advokaters rolle. De bygger i tillegg til lov og forarbeider på reelle hensyn i forholdet mellom advokat og klient.)

⁵⁰ Advokatforeningens retningslinjer for bistandsadvokater pkt 2.4 3

⁵¹ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 48 jfr. Advokatforeningens retningslinjer for bistandsadvokater pkt 4.3.

ønsker å gå videre med. Bistandsadvokaten er ikke gitt instruksjonsmyndighet over politi og påtalemyndighetene.

4.2.4. Rettsmøter under etterforskningen

Etterlatte har rett til å være tilstede i alle rettsmøter under etterforskningen, også de sakene som besluttes å gå for lukkede dører. Dette følger direkte av domstolloven §127 1 ledd, 3pkt. Retten kan nekte etterlatte å være tilstede hvis "særlige grunner" tilsier dette. Det vil være en vurdering av personvern hensyn satt opp mot hva det betyr for etterlatte å kunne være tilstede.⁵² Dette er ment som en snever unntaksregel og etterlatte vil som oftest kunne følge rettsmøtene i det hele.

Etterlatte kan nektes adgang til rettsmøte etter strpl §245 1ledd 3pkt. hvis det er fare for at tilstedeværelsen vil bidra til at det ikke gis en uforbeholden forklaring fra vitner eller siktede selv. Etterlatte vil uansett ha rett til å bli gjort kjent med det som har fremkommet mens de var fraværende.

Det er ikke informasjonen som de kan nektes adgang til, kun selve prosessen informasjonen fremkommer i, jfr §245 2 ledd.

Det er bistandsadvokaten som vil bli varslet om rettsmøtet jfr strpl §243 2 ledd, og som har ansvaret for å varsle sin klient videre.

Etterlatte som ikke har oppnevnt bistandsadvokat har allikevel krav på å bli orientert om sakens utvikling og fremdrift med hjemmel i strpl §93e.

Forarbeidene oppfordrer derfor politi og påtalemyndighet til å vurdere informasjonsbehovet for andre etterlatte fortløpende.⁵³ Hvis etterlatte selv tar kontakt med politiet fordi de ønsker informasjon bør dette gis selv om disse ikke er de nærmeste etterlatte slik den lovbestemte rekkefølgen bestemmer. Dette dreier seg i hovedsak om praktisk informasjon om når rettsmøte finnes sted, om fengsling av siktede etc.

Etterlatte har ingen prosessuelle rettigheter under rettsmøtet. Dette betyr at det ikke er anledning for de etterlatte til å uttale seg om fengslingsspørsmålet, avgi forklaring eller stille spørsmål til siktede eller vitner.

⁵² Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 50

⁵³ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 50-51

4.2.5 Forklaringsplikt og vitneansvar

Etterlatte kan være sentrale vitner i den forstand at de var tilstede, eller i nærheten da det straffbare forholdet skjedde. De kan også besitte kunnskap rundt situasjonene som kan bidra til oppklaring, men også være helt uforstående til hendelsen og som følge av dette ha begrenset verdi som vitner.

Påtalemyndighetene kan begjære rettslig avhør jfr strpl §237 1 ledd til bruk i etterforskningen, og etterlatte kan anses som vitner hvis de har noe å fortelle som kan belyse saken.

Når etterlatte skal avhøres kan retten treffe beslutning om at siktede eller andre skal forlate rettssalen hvis særlige grunner gjør at hensynet til etterlatte tilsier det.

Dette følger direkte av strpl §245 1 ledd 4 pkt.

Det kan være svært ubehagelig og belastende for etterlatte å sitte ansikt til ansikt med tiltalte og forklare seg. Tidligere var det hensynet til sakens opplysning som var det relevante hensyn ved avgjørelse om hvorvidt tiltalte skulle forlate rettssalen under fornærmedes forklaring.⁵⁴

Nå vektlegges også andre forhold. Samtlige etterlatte – ektefeller, partnere, samboere, barn og foreldre kan be om en slik beslutning, men det er retten som avgjør behovet.

4.2.5.1 Avhør av mindreårige etterlatte

Når foreldre mister livet som følge av en kriminell handling vil det ofte være mindreårige barn som er etterlatt.

Spesielt vanskelig er situasjonen hvor barnet er etterlatt mens gjenlevende foreldre eller steforeldre er siktet for ugjerningen. Slike situasjoner krever mye av omgivelsene rundt da alle instanser skal tilse at "barnets beste" ligger til grunn for hvordan man gjennomfører nødvendige tiltak.

I en slik avhørssituasjon som beskrevet vil barn ofte komme i lojalitetskonflikt mellom foreldrene. Etterlatte som er barn under 12 år vil ikke kunne fritas for vitneplikt, jfr. strpl §122. Barn over 12 år kan selv ta stilling til om de ønsker å påberope seg fritaksregelen i §122 1 ledd 1pkt.

⁵⁴ Ot.prp. nr. 33 (1993-94) s. 14-16 og s. 51.

Ved avhør av vitner under 16 år skal dommeren ta imot forklaring utenfor rettsmøte.

Barnet avhøres i dommeravhør jfr strpl §239 1ledd og 2 ledd.

Aldersgrensen på 16 år er ikke til hinder for at barnet kan forklare seg direkte ved hovedforhandlingen. Dette blir en vurdering ut fra barnets ønsker, modenhet og hva ev. foresatte/verge tilråder.

Dommeravhøret skal foregå utenfor rettssalen og dommeren vil tilkalle en særlig skikket person til å bistå avhøret, vanligvis en spesialutdannet polititjenestemann eller kvinne. Barnets forklaring tas opp på video, jfr strpl §239, og hensikten er at barnet skal slippe gjentatte avhør. Avhøret må tilpasses barnets alder, utviklingsnivå og omstendighetene for øvrig. Det vil være forskjell på barn som selv har vært vitne til hendelsen, og barn som ikke var tilstede når det skjedde.

Av hensyn til barnet bør færrest mulig personer være tilstede.

Hovedregelen er at barnets bistandsadvokat, foresatte, og politiet har rett til å være tilstede. Strpl §239 1 ledd angir at siktedes forsvarer som hovedregel også skal være til stede. Dette gjelder ikke ubetinget, det avgjørende vil være hvorvidt siktedes forsvarer er gitt mulighet til å stille spørsmål slik at kontradiksjonen er ivaretatt.

Avhør bør foretas så fort som mulig, senest to uker fra anmeldelsen er mottatt. Dette oversittes ofte i praksis, men det er viktig for barnet at det ikke må gå unødig lenge å vente på avhør.⁵⁵

Dette kan virke som en stor belastning i tillegg til den tragiske situasjonen barnet allerede befinner seg i når en nærstående er drept.

Barn over 16 år vil bli avhørt av politiet, men det må skje på en særlig hensynsfull måte. Barn under 18 år har rett til å ha en forelder, foresatt eller andre som det har tillit til med seg under avhøret. Barnet kan ikke ha med noen som selv er tiltalt eller mistenkt i saken, da bør det i stedet oppnevnes setteverge som bistår barnet under avhøret.

⁵⁵ Stine Sofie Stiftelsens veileder : Barn som voldsofre ,2009. s.56, 2 spalte

4.2.6 Tiltalebeslutningen

På etterforskningsstadiet har etterlatte i lovbestemt rekkefølge rett til dokumentinnsyn etter strpl §242.

Bestemmelsen i strpl §264 a er en videreføring av innsynsretten etter at det er tatt ut tiltale. Etterlatte skal informeres om at de kan kreve å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningen jfr strpl §264a. 1 ledd. De kan også gjøre seg kjent med sakens øvrige dokumenter i den grad det kan skje uten skade for tredjemann. Dette unntaket begrunnes ut fra politiets behov for å skjule identiteten til kilder og ev. sikkerheten til andre vitner. Etterlatte har ingen formalisert rett til å bli hørt før tiltalespørsmålet avgjøres, men det er mulig å gi uttrykk for sitt syn overfor påtalemyndigheten. Påtalemyndigheten kan også be om etterlattes syn på saken.

Etterlatte i lovbestemt rekkefølge vil normalt ha "rettslig klageinteresse" og kan derfor klage over avgjørelsen av påtalespørsmålet etter strpl §59a, innen tre uker fra underretning. Dette innebærer at etterlatte kan klage på vedtak om henleggelse, påtaleunntatelse, utferdigelse av forelegg (ikke aktuelt i drapssaker), samt utferdigelse av tiltalebeslutning. Vedtak av riksadvokaten kan ikke påklages, jfr. strpl §59a 2 ledd.

Når etterlatte har blitt underrettet om at det er tatt ut tiltale, skal de gis en frist for å foreslå supplerende bevisførsel om straffekravet til påtalemyndigheten jfr. strpl §264a 2ledd. . Bevisførselen kan vedrøre hele straffesaken. Fornærmedeutvalget foreslo at etterlatte ikke skulle gis denne muligheten fordi etterlatte tilsynelatende ikke har samme mulighet til å bidra til sakens opplysning som den fornærmede har. Departementet valgte å gi etterlatte de samme rettighetene. Dels fordi etterlatte faktisk kan besitte nyttig informasjon, men også fordi man ikke ønsker for mange regelsett som skille etterlatte og fornærmede.⁵⁶

Hvis påtalemyndigheten avslår å føre det foreslåtte beviset kan etterlatte med bistandsadvokat bringe spørsmålet inn for retten til avgjørelse.

For å involvere etterlatte og gi dem en større delaktighet i prosessen kan påtalemyndigheten kontakte etterlatte uten oppnevnt bistandsadvokat og spørre om de har synspunkter på bevisførselen.

⁵⁶ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 117

Etterlatte kan også på eget initiativ ta kontakt med påtalemyndigheten for å fremme sitt syn.⁵⁷ Uansett er det viktig at etterlatte blir møtt med respekt for sitt syn og sine ønsker, og at de synspunktene som ikke tas til følge blir forklart på en respektfull og oppklarende måte. Hva de etterlatte har å komme med vil naturlig spinne ut fra omstendighetene rundt dødsfallet. Noen kan være direkte vitner til hendelsen mens andre kan sitte på bevis som kan indikere hendelsesforløpet og derfra bidra til avklaring.

Bistandsadvokaten har en sentral rolle da denne plikter å bidra til at påtalemyndigheten endrer den strafferettslige vurderingen i henhold til lovanvendelsen, dersom dette er i etterlattes interesse.⁵⁸ Bistandsadvokaten må påse at subsumsjonen er riktig.

4.2.7. Forberedelse til hovedforhandling

Fornærmedeutvalget viser til at etterlatte i mange tilfeller har en sterk interesse i å kunne følge hovedforhandlingen, både for å vite mest mulig om hva som er skjedd med avdøde, og for å kunne følge på nært hold hvordan saken gjennomføres.⁵⁹

Etterlatte med bistandsadvokat, som skal vitne, eller som fremmer et sivilt krav, innkalles etter strpl §275 4ledd, 1 pkt.

Etterlatte som ikke informeres på annen måte skal underrettes i lovbestemt rekkefølge av påtalemyndigheten jfr. strpl §275 4ledd, 2 pkt. Kretsen av etterlatte kan være stor slik at påtalemyndighetens underrettelsesplikt er begrenset til de i lovbestemt rekkefølge.

4.2.7.1 Bevisopptak

Hovedregelen i norsk rett er at vitner forklarer seg direkte for den dømmende rett, men i de tilfeller der det gjøres bevisopptak i forkant skal bistandsadvokaten varsles, jfr strpl §271 1ledd. Bevisopptaket tas opp til bruk ved hovedforhandlingen.

⁵⁷ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 117

⁵⁸ Advokatforeningens retningslinjer for bistandsadvokater pkt 4.5

⁵⁹ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 63

Bistandsadvokatens rett til varsel om rettsmøtet og retten til å være til stede følger av §§ 243 annet ledd, 244 første ledd annet punktum og 107 c.

Bistandsadvokaten kan ved bevisopptak stille spørsmål til vitner, sakkyndige og tiltalte på samme måte som ved hovedforhandling.

4.2.7.2 Saksforberedende møter

Enkelte prosessuelle spørsmål bør avklares så tidlig som mulig og helst før forhandlingene starter. Dette følger av strpl §272 1 ledd jfr. 5 ledd, men begrenser seg til de saker hvor etterlatte har fått oppnevnt bistandsadvokat.

Det som søkes avklart er bla. om saken skal gå for lukkede dører, om det skal innføres referatforbud eller om siktede skal forlate rettssalen under visse vitneprov.

For etterlatte kan disse spørsmålene være svært sentrale. For foreldre som har mistet et barn kan det være et sterkt ønske at saken går for lukkede dører, eller at de ikke må sitte ansikt til ansikt med siktede når de skal forklare seg.

Ved å forhåndsavklare søker prosessen å virke avlastende på de etterlatte.

Etterlatte i prioritert rekkefølge gis med hjemmel i påtaleinstruksens §25-10 rett til å møte aktor før forhandlingene. Etterlatte har i samtaler med Fornærmedeutvalget gitt uttrykk for at påtalemyndighetens fokus på sin egen objektivitet har gitt de etterlatte et uheldig inntrykk. Som Ada Sofie Austegard selv uttalte etter datterens død: *"Fordi han (aktor) skal være objektiv og balansert måtte jeg stå å høre på hans konversering om været!"*⁶⁰

Denne muren er forsøkt brutt ned ved at etterlatte nå gis anledning til å kunne møte aktor før saken slik at etterlatte føler en større grad av trygghet og til å redusere belastningen ved å avgi forklaring i retten.⁶¹

⁶⁰ Intervju med Ada Sofie Austegard i Juristkontakt 3 april 2009 s 21.22.

⁶¹ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 67

4.3 Hovedforhandling

4.3.1 Tilstedeværelse

Informasjon er svært viktig for etterlatte og under hovedforhandlingen vil mange få svar på hva som har skjedd, hvordan det skjedde og hvorfor. Forholdene er nå lagt til rette for at etterlatte skal kunne følge forhandlingene i helhet hvis de ønsker.

Før endringene i straffeprosessloven i 2008 hadde ikke etterlatte automatisk anledning til å være tilstede i rettssalen hvis de skulle vitne. Det var de vanlige reglene for vitneforklaring som gjaldt, nemlig at vitner ikke skulle overvære forhandlingen før de selv var avhørt. Mange etterlatte satt lenge på gangen og ventet i uvisshet.

Etterlattes mulighet for å følge hele forhandlingen var tidligere begrenset til de tilfellene hvor etterlatte fremmet krav i saken etter strpl § 428 og dermed fikk partsrettigheter for det sivile kravet, eller at retten tillot tilstedeværelsen. Etterlattes rett til tilstedeværelse er en viktig endring for at de skal føle delaktighet og respekt i prosessen.

Nå oppstiller strpl §129 1 ledd at etterlatte som hovedregel har rett til å høre på forhandlingene i saken selv om de selv ikke er avhørt ennå. Av forarbeidene fremkommer det at dette ikke vil påvirke rettssikkerheten i noen grad da etterlatte sjelden kjenner hendelsesforeløpet, samtidig som deres forklaring ofte er basert på handlingens innvirkning og fornærmedes personlighet. Det antas at dette er av en slik art at det ikke er nødvendig at forklaringen kommer tidlig i prosessen.⁶²

Det kan også være at hensynet til sakens opplysning er av en slik art at etterlatte bør forklare seg før tiltalte, jfr strpl §289a 3ledd. Retten må da foreta en skjønnsmessig vurdering av bevissituasjonen.

4.3.2 Utvisning av tiltalte

Når etterlatte skal avgi sin forklaring kan retten beslutte, jfr strpl §284 1 ledd 5 pkt, at tiltalte eller andre skal forlate rettssalen dersom *særlige grunner* tilsier det. Særlige grunner viser til at det foreligger en viss terskel før utvisning kan skje. For en del etterlatte

⁶² Ot.prp.nr 11(2007-2008) s73

vil det være en stor belastning å møte tiltalte i retten. Utvisning, eller andre tiltak som gjør at det ikke oppnås direkte kontakt kan gjøre vitneforklaringen lettere for etterlatte.

4.3.3 Victim Impact Statement

Som navnet tilsier er Victim impact statement en rettighet som springer ut fra utenlandsk rett, og betegner etterlattes anledning til å gi en sammenhengende forklaring om virkningene av den handlingen som er begått.

Moren til en av ofrene i de kjente Manson-drapene fra California i 1969 fikk for første gang anledning til å avgitt et "statement" da en av drapsmennene stod overfor en prøveløslatelse i 1982. Dette førte til endring i straffeloven i California, med det resultat at etterlatte fikk uttale seg før den domfelte fikk endringer i soningsforhold og prøveløslatelse.

Etter avgitt forklaring følte moren en lettelse. Hun følte at den avdøde datteren ble vist verdighet, og at fokus i saken ble vridd fra at datteren bare var et drapsoffer, til å bli et symbol på ofrenes og de etterlattes rettigheter.⁶³

I denne saken ble forklaringen gitt mange år etter domfellelse, under prøveløslatelse. Hvor i prosessen den gis er ikke avgjørende. Det sentrale er at etterlatte gis anledning til å uttale seg før retten treffer en beslutning. I Norge er det uttaleretten under hovedforhandling som er sentral.

I Norge fikk etterlatte i lovens rekkefølge anledning til å forklare seg om virkningene av den handlingen som straffesaken gjelder ved endringene i straffeprosessloven i 2008. Det følger av §303a som lyder:

"Etterlatte i lovbestemt rekkefølge som ikke skal forklare seg, har likevel rett til å gi en fremstilling av hvilke konsekvenser den handlingen som straffesaken gjelder, har medført for vedkommende."

Det sentrale er å få belyst hvordan drapet har påvirket de etterlatte. Hvis etterlatte skal vitne bør virkningen av lovbruddet fremgå som en del av vitneforklaringen. I saker for lagrette skal forklaringen komme under skyldspørsmålet. Hvis de etterlatte ikke skal vitne

⁶³ King, Greg (2000) Sharon Tate and the Manson Murders, Barricade Books

er det opp til retten å avgjøre når forklaringen skal komme.⁶⁴ Bistandsadvokaten vil ha en sentral rolle i å bistå etterlatte med forklaringen og hvordan den skal gjennomføres.

4.3.4 Prosessuelle rettigheter under bevisførsel

Når de prosessuelle rettighetene for etterlatte skulle revideres ble lovens ordning annerledes enn det Fornærmedeutvalgets flertall gikk inn for. Etterlatte med bistandsadvokat ble gitt sterkere rettigheter. Departementet mente at etterlatte burde få nytte godt av noen av de samme rettighetene som fornærmede, og at hensynet til enkle retts tekniske og pedagogiske løsninger spilte inn. En ønsket ikke at bistandsadvokatens rolle skulle kompliseres ut fra om klienten var etterlatt eller fornærmet.⁶⁵

Når en snakker om prosessuelle rettigheter under bevisførsel dreier dette seg generelt om mulighet til å holde innledningsforedrag, stille spørsmål, føre bevis, prosedere og nedlegge påstand. Etterlatte har her begrensede rettigheter.

Etterlatt med bistandsadvokat har rett til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som angår etterlatte og den avdøde, men ingen lovfestet rett til å uttale seg om spørsmål som ikke angår etterlatte – for eksempel spørsmål som direkte angår tiltalte eller vitner.⁶⁶

Det følger av forarbeidene at hva som angår etterlatte ikke kan tolkes for strengt og at det kan forekomme tilfeller som ligger utenfor, men at det i noen sammenhenger kan være naturlig å høre bistandsadvokatens syn allikevel.⁶⁷

4.3.4.1 Rett til å stille supplerende spørsmål

Bistandsadvokaten kan stille supplerende spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige. Dette følger direkte av strpl §291a. Bistandsadvokaten skal vente med å stille spørsmål til aktor og forsvarer er ferdig og det forutsettes at spørsmålene er av supplerende art, dvs. det må være forhold som ikke er tilstrekkelig belyst gjennom aktor og forsvarer.

⁶⁴ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 74

⁶⁵ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 75

⁶⁶ Ot.prp nr 11(2007-2008) s 76

⁶⁷ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 78

Bistandsadvokaten skal ikke foreta ny utspørring av vitner, tiltalte eller sakkyndig. Det er dommeren som kontrollerer at bistandsadvokatens spørsmål er innenfor grensen av det tillatte.⁶⁸

4.3.4.2 Rett til å kommentere bevisførselen

Etterlatte med bistandsadvokat bør få anledning til å kommentere bevisførselen, jfr strpl §303. Dette innebærer rett til å uttale seg etter vitneforklaringer og kommentere opplesning av skriftlige bevis. Etterlatte kan også uttale seg etter at tiltalte har forklart seg. Det er forutsatt i forarbeidene at muligheten til å kommentere bevisførselen utøves under kyndig veiledning av bistandsadvokaten og ellers innenfor de rammer retten har satt.⁶⁹

4.3.4.3 Rett til sluttbemerkning

Når alle bevis er ført, og før saken tas opp til doms, har de etterlatte krav på en kort sluttbemerkning som skal skje under veiledning fra bistandsadvokaten. Dette er nå lovfestet i strpl §304 1ledd. Det følger imidlertid av ordlyden at det er tiltalte som skal ha siste ordet – etter at etterlatte har talt.

Det kan være verdt å bemerke at etterlatte ikke har rett til noen selvstendig prosedyre over skyld eller straffespørsmålet. Dette er begrunnet med at en slik rett vil bryte med prinsippet om staten som straffeforfølger.⁷⁰

4.3.5 Økonomisk godtgjørelse

Vitnegodtgjørelsesloven av 1 juli 1916 nr 2 gjelder det offentliges ansvar for å betale vitner som møter i retten. Etterlatte har rett til godtgjørelse som vitner, for sin tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen jfr. vitnegodtgjørelsesloven §1 2 ledd og strpl §93a 2 ledd 1 pkt, uavhengig om de vitner eller ikke.

⁶⁸ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 76

⁶⁹ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 76

⁷⁰ Ot. prp nr 11(2007-2008) s 77

Etterlatte med legemsfeil, sykdom, høy eller lav alder, eller andre plager kan ha med ledsager som også er berettiget støtte jfr. vitnegodtgjørelsesloven §6. Her åpner også forarbeidene for at saken i seg selv kan være så belastende at ledsager er nødvendig for den etterlatte.⁷¹ Retten til godtgjørelse utvides til å gjelde også for søsken og steforeldre i saker der noen er død som følge av en kriminell handling. Kretsen av etterlatte utvides altså når det kommer til godtgjørelse slik at flere av de nærmeste har anledning til å følge saken sammen uten å måtte ta hensyn til økonomiske konsekvenser.

Hvis noen under 18 år er død og bare en hadde foreldreansvaret kan vedkommende peke ut en annen person som også kan fremme krav, jfr. vitnegodtgjørelsesloven §1 3ledd.

Dette kan for eksempel være en venn.

Foreldre/verger til barn som er omkommet har også krav på godtgjørelse for utgifter de har i forbindelse med tilstedeværelsen i retten.⁷²

Det vil være bistandsadvokatens ansvar å veilede og hjelpe de etterlatte med å få oversikt over de ulike støtteordningene, samt hjelpe til med søknadsprosessen.⁷³

De etterlatte vil i en slik situasjon ofte ha mer enn nok med seg selv, slik at det økonomiske aspektet ved å delta i forhandlingene og bekymringene rundt dette bør løses så smidig som mulig.

4.3.6 Underretning om domsresultat

Det følger av strpl §43 4 ledd at retten må sørge for at bistandsadvokaten og fornærmede underrettes så snart dommeren har avgjort et rettskrav.

Også etterlatte som har krevd erstatning vil i denne sammenheng bli omfattet av begrepet «fornærmede». Fornærmede eller etterlatte som ikke har bistandsadvokat, og som ikke fremmer sivile krav, vil ikke ha krav på slik underretning med hjemmel i §43.⁷⁴

⁷¹ Ot. prp nr 11(2007-2008) s 79

⁷² Ot. prp nr 11(2007-2008) s 79

⁷³ Advokatforeningens retningslinjer for bistandsadvokater pkt 6.5.

(Retningslinjene er utformet med sikte på å utdype og konkretisere advokatens rolle.

De bygger i tillegg til lov og forarbeider på reelle hensyn i forholdet mellom advokat og klient.)

⁷⁴ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 82

Det er allikevel verdt å merke at påtalemyndighetens generelle informasjonsplikt i strpl § 93e utvider retten til informasjon slik at også etterlatte i lovbestemt rekkefølge har rett til å bli underrettet om *”sakens utvikling og fremdrift”*.

Påtalemyndigheten bør søke å informere de etterlatte som i mange tilfeller forventer og har behov for underretning.

4.3.6.1 Offentliggjøring

I saker om alvorlige integritetskrenkelser kan det være belastende for etterlatte å få domsresultatet gjennom pressen. Allmennhetens informasjonsbehov må vurderes opp mot det faktum at etterlatte skal behandles med respekt og at de ikke må føle seg fremmedgjort i egen sak. Domstoloven §130 2 ledd angir at rettsavgjørelser ikke kan gjengis offentlig før etterlatte i lovbestemt rekkefølge har fått informasjon.

Domstolen kan gi pressen utskrift av en avgjørelse når den er avsagt, men med påtegning om rettens beslutning etter dl.§130 annet ledd om at avgjørelsen ikke kan refereres offentlig før den er meddelt partene/fornærmede eller etterlatte

4.4 Tiltak etter avsagt dom

4.4.1 Anke

Etterlatte har ikke rett til å anke rettens avgjørelser, herunder verken skyld eller straffespørsmålet. Kun påtalemyndigheten og tiltalte har ankerett i Norge.

Det følger imidlertid av både forarbeidene,⁷⁵ og påtalemyndighetens praksis at hvis påtalemyndigheten vurderer å anke kan bistandsadvokaten på vegne av de etterlatte gi uttrykk for sitt syn på saken. Aktor har imidlertid ingen plikt til å innhente de etterlattes syn på ankespørsmålet, men i noen tilfeller kan dette synes naturlig å gjøre selv om det ikke er lovregulert.⁷⁶

⁷⁵ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 82

⁷⁶ Nou 2006:10 s 177

Etterlatte i prioritert rekkefølge, uavhengig av om de har fremsatt krav, har rett til å bli underrettet om at saken er anket, samt informasjon om når saken er berammet.

Hvis saken blir anket kan etterlatte som har fremsatt erstatningskrav etter §3 også kreve ny prøving av kravet i forbindelse med straffesaken, jfr. strpl §434 1 ledd, jfr 4 ledd.

Saken behandles da videre som en sivil sak. Se kapittel 4.5.

Bistandsadvokaten skal bistå ” i saker om” overtredelse av de angitte saker i strpl § 107a 1ledd. Dette innebærer at det også oppnevnes bistandsadvokat ved anke til lagmannsretten og Høyesterett.

Etterlatte i lovbestemt rekkefølge skal underrettes når dommen er rettskraftig, forutsatt at de ikke allerede er varslet gjennom bistandsadvokaten, jfr strpl §434,4ledd. Dommen er rettskraftig når den er vedtatt av partene, eller ankefristen er utgått.

4.4.2. Straffgjennomføring

4.4.2.1 Beskyttelse og informasjon ved straffgjennomføringen

Når noen er død som følge av en straffbar handling vil det behov de etterlatte har for beskyttelse fra gjerningsmannen noen ganger være begrenset. En straffbar handling med døden til følge er begått uaktsomt, forsettlig, eller overlagt, og det finnes ingen forbindelseslinjer mellom de etterlatte og gjerningsmannen i ettertid.

En kan allikevel tenke seg situasjoner hvor familien kan være utsatt for represalier fra domfeltes miljø og omgangskrets, og da kan beskyttelsestiltak være nødvendig.

Andre ganger vil de etterlatte føle seg utrygge fordi ugjerningen var en kombinasjon av psykiske problemer eller rus. Dette var tilfelle for Anne Mette Prent som mistet mannen sin etter at han ble knivstukket.

Drapsmannen var helt utenforstående og bevisstløs i gjerningsøyeblikket. Prent uttaler: *” Jeg er redd for fremtiden, redd for at det skal skje igjen. Jeg var hovedvitne i saken. Det er klart jeg er redd for hva som vil skje når han kommer ut. Han har bevist at han er livsfarlig når han drikker.”*⁷⁷

⁷⁷ Anne Marie Prent, Aftenposten 5.5.2003

Et av flere mulige beskyttelsestilbud er besøksforbud, jfr. stprl §222a, men dette er et forbud som er mest aktuelt for å beskytte fornærmede og deres familie. For etterlatte som er redd for fremtiden på et mer generelt grunnlag vil ikke besøksforbud være så aktuelt. Ofte vil det ikke være noen kontakt mellom gjerningsmannen og ofrets etterlatte. Det vil uansett bero på en helhetsvurdering av situasjonen hvor den dømtes handlinger og væremåte må veies opp mot de etterlattes behov for berettiget beskyttelse.

I andre tilfeller vil de etterlatte ha behov for informasjon om den domfelte. De kan ønske å beskytte seg fra å møte gjerningsmannen tilfeldig på gaten ved for eksempel innvilget permisjon eller løslatelse.

Kriminalomsorgen har i utgangspunkt taushetsplikt når det gjelder innsatte, men ikke overfor etterlatte som ønsker opplysninger om :

- Gjennomføring av straff utenfor fengselet ,jfr straffegjennomføringsloven §16.6.1ledd
- Frigang §20
- Fastsettelse av vilkår for permisjon og straffavbrudd, varsel om tidspunkt og ev. vilkår, jfr. §36.3ledd
- Reaksjon på brudd ved gjennomføring av fengselstraff, forvaring og strafferettslige særreaksjoner §40.
- Løslatelse fra fengselstraff §42 7 og 8ledd
- Prøveløslatelse jfr. straffeloven §39g 5ledd.

I slike situasjoner har etterlatte krav på taushetsbelagt informasjon slik at de kan ta nødvendige forhåndsregler.

Det følger videre av straffegjennomføringslovens § 36 3ledd som omhandler fastsettelse av vilkår for permisjon og straffavbrudd at : "*Dersom det er av betydning for etterlatte å få kjennskap til tidspunkt for permisjon eller straffavbrudd skal kriminalomsorgen varsle etterlatte på forhånd.*"

Det er verdt å merke at etterlatte ikke selv kan avgjøre om slik varsling er av betydning for dem selv. Dette er en avgjørelse som treffes av kriminalomsorgen og politiet. Etterlatte må selv gjøre instansene oppmerksom på at en slik varsling vil være av betydning.

Bistandsadvokaten bør være behjelpelig med å utforme en skriftlig redegjørelse rundt dette slik at etterlatte blir varslet hvis de ønsker.⁷⁸

4.4.2.2 Klagerett over avgjørelser ved straffegjennomføringen

4.4.2.2.1 Soningsutsettelse

Hvis den domfelte blir fysisk eller psykisk syk kan dette føre til soningsutsettelse, jfr strpl §459.

Etter strpl §59 1 ledd nr 5 kan påtalemyndighetens vedtak om soningsutsettelse påklages til nærmeste overordnede påtalemyndighet.

Det følger av forarbeidene at man ikke ønsker å utelukke at etterlatte kan ha klagemulighet, men at det sjelden vil være grunnlag for det.⁷⁹

4.4.2.2.2 Permisjoner

Domfelte kan også innvilges permisjoner i løpet av sin soningstid.

Innvilgelse av permisjon er et enkeltvedtak etter straffegjennomføringsloven §7. De med rettslig klageinteresse kan påklage vedtak med hjemmel i forvaltningsloven §28.

For etterlatte har det lenge vært et ønske å få styrkede rettigheter når for eksempel drapsmannen har permisjon fra fengselet, og få avklart hvorvidt det foreligger ” rettslig klageinteresse”.

” Når drapsmannen har permisjon er det vi ofrene som er pålagt restriksjoner og må holde oss hjemme ” uttalte Ada Sofie Austegard i Aftenposten.⁸⁰

Stine Sofies Stiftelse gikk til sak mot staten i 2007 med målsetting om å gi de etterlatte klagerett. Målsetningen var ikke å styre om den straffedømte skulle få permisjon eller ikke, men en rett til å bli hørt. Man ønsket en mulighet til å påvirke, slik at permisjoner kan gis

⁷⁸ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 86

⁷⁹ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 85

⁸⁰ Aftenposten 27.8.2007

med restriksjoner, for eksempel et forbud mot å bevege seg på bestemte steder, eller at permisjonen kunne forskyves.

Mens Austegard vant frem i tingretten, tapte hun saken i lagmannsretten.⁸¹

Lagmannsretten kom til at hensynet til de fornærmede og etterlatte ikke var relevant når Kriminalomsorgen behandler en søknad om permisjon.

Anken ble ikke tillatt fremmet for Høyesterett, og etterlatte anses etter dette for ikke å ha rettslig klageinteresse.⁸²

Hvis Kriminalomsorgen finner at det er av betydning for etterlatte å få kjennskap til tidspunkt for gjerningsmannens permisjon eller straffeavbrudd kan disse bli varslet på forhånd av kriminalomsorgen, men har altså ingen påvirkningsmulighet.

(Se pkt 4.4.2.1 – Beskyttelse og informasjon ved straffegjennomføringen.)

4.4.3 Gjenåpning

Det er påtalemyndigheten eller domfelte i en sak som kan fremsette krav om gjenåpning. Etterlatte har således ingen mulighet til å kreve en sak gjenopptatt, men må overbevise påtalemyndigheten om at de sitter på bevis som kan danne grunnlag for gjenåpning. Gjenopptagelseskommisjonen vurderer om det er grunnlag for å behandle en rettskraftig avgjørelse på nytt. Dette følger av strpl §394. Når begjæringen er tatt til følge skal saken behandles på nytt ved en annen, sideordnet domstol enn den som avsa den rettskraftige dommen.

4.4.3.1 Underretning

Tidligere hadde etterlatte ingen rett til å bli underrettet hvis en gammel sak ble besluttet gjenåpnet. En slik informasjonsrett foreligger nå ved innføringen av 5 ledd i strpl §397. Den lyder:

“Kommisjonen underretter fornærmede og etterlatte i lovbestemt rekkefølge om begjæringen, med mindre den forkastes etter tredje ledd. Fornærmede og etterlatte i lovbestemt rekkefølge skal gjøres kjent med sin rett til dokumentinnsyn, til å uttale seg og

⁸¹ RG 2008 1402. Borgarting lagmannsrett - dom

⁸² HR-2008-1517-U

til å be om å avgi forklaring for kommisjonen, samt muligheten til å få oppnevnt bistandsadvokat.”

4.4.3.2. Rett til bistandsadvokat

Gjenopptagelseskommisjonen kan oppnevne bistandsadvokat til de etterlatte, jfr. strpl §397 2 ledd 3pkt og §107a.

Kommisjonen må foreta en skjønnsmessig vurdering om hvorvidt de etterlatte har behov for den bistanden, og de prosessuelle rettigheter en oppnevning av bistandsadvokat medfører. Selv om de etterlatte hadde bistandsadvokat under straffeprosessen tidligere er det ingen automatikk i at de har krav på dette ved en ev. gjenåpning. Det må foreligge et reelt behov for de etterlatte.⁸³

4.4.3.3. Uttalerett

Kommisjonen har ansvar for at saken er så godt opplyst som mulig før den avgjør om begjæringen skal tas til følge. Etterlatte i lovbestemt rekkefølge har etter strpl §398 2 ledd anledning til å uttale seg skriftlig om begjæringen.

I tillegg til den skriftlige uttalelsen kan etterlatte be om å få forklare seg direkte for kommisjonen. Etterlatte har normalt ikke vært vitne til selve handlingen, slik at det må være opp til kommisjonen å vurdere om det er grunn til å høre etterlattes forklaring.⁸⁴

I gjenopptagelsessaker er det bevisvurderingen som vil være sentral, og de etterlattes forklaring kan ha relevans i forhold til dette.

⁸³ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 88

⁸⁴ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 89

4.5 Sivile krav – Erstatningskrav

Etterlatte kan kreve erstatning av gjerningspersonen for skader eller tap som er en følge av den straffbare handlingen. Reglene om sivile krav er regulert i strpl §3.

Det hender ikke så sjelden at gjerningsmannen selv ikke har betalingsevne eller at han forblir ukjent ved at saken ikke oppklares.

I slike situasjoner kan etterlatte få erstatning fra det offentlige, ved at staten forskutterer erstatningen. Staten har ansvar for å drive inn erstatningsbeløpet fra gjerningsmannen der dette er mulig.

4.5.1 Informasjon

Påtaleinstruksens § 8-6-2ledd angir at etterlatte " *skal gjøres kjent med deres adgang til å få fremmet sivile krav i saken, jfr Strpl §3.*"

Det skal også informeres om at de etterlatte selv må gi nærmere opplysninger om grunnlaget for og størrelsen på kravet, samt hvilke bevis de kan oppgi.

Etterlatte skal også gjøres kjent med muligheten for å kreve voldsoffererstatning av staten.⁸⁵ Det er viktig for både etterlatte, men også for tiltalte at en grundig forberedelse og behandling av det sivile kravet ligger til grunn.⁸⁶

4.5.2 Hvem fremmer kravet om erstatning?

Hvem som har ansvar for å fremme erstatningskravet på vegne av de etterlatte beror på om det er oppnevnt bistandsadvokat eller ikke.

Er det oppnevnt bistandsadvokat har denne plikt til å fremme etterlattes sivile krav, jfr strpl §427 2 ledd og §428 1ledd, 2 pkt. Når bistandsadvokaten fremmer et krav vil den etterlatte få formell partsstatus knyttet til det sivile kravet.

Hvis de etterlatte av ulike årsaker ikke har fått oppnevnt bistandsadvokat kan påtalemyndigheten fremme det sivile kravet .

Spørsmålet om det sivile kravet skal fremmes er underlagt påtalemyndighetens skjønn – her spiller bl.a. rettsgrunnlag, faktum i saken, etterlattes situasjon, samt

⁸⁵ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 23 jfr. Påtaleinstruksen § 8-6

⁸⁶ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 93

påtalemyndighetens arbeidsmengde inn. Åpenbart ugrunnede eller overdrevne krav skal siles vekk.

Et avslag kan bringes inn for overordnet myndighet etter strpl §59a 2ledd, pkt 6.

Blir avslaget opprettholdt kan etterlatte selv fremme kravet ved å gå til sivil søksmål.

4.5.3 Hvilken erstatning har etterlatte krav på?

Etterlatte kan ha rett til både voldsoffererstatning og oppreisning.

Erstatning til etterlatte ble utvidet ved endringer i voldsoffererstatningsloven som trådte i kraft 1. januar 2008 og utvidet etterlattes rettigheter hva angår økonomisk erstatning, samt kretsen av etterlatte.

4.5.3.1 Voldsoffererstatning

Etterlattes rett til voldsoffererstatning følger av voldsoffererstatningsloven av 20 april 2001, nr 13 §1 første ledd.

Voerstl §7 angir erstatning for den som ble eller i nær fremtid skulle blitt forsørget av avdøde. Erstatningen skal fastsettes under hensyn til forsørgelsens omfang og den etterlattes mulighet for selv å bidra til sin forsørgelse.

Videre dekkes gravferdsutgifter og andre rimelige utgifter ifbm dødsfallet.

Det er ikke noe vilkår for erstatning at gjerningsmannen blir straffedømt.⁸⁷

4.5.3.2 Erstatning for personskade

Ved dødsfall har etterlattes ektefelle, samboer, barn eller foreldre rett til erstatning for personskade etter reglene i voerstl. §4.

En slik personskade vil i de fleste tilfeller være psykiske skader som de etterlatte er påført som følge av den straffbare handlingen mot et nært familiemedlem.

⁸⁷ Kontoret for voldsoffererstatning: En orientering til kriminalitetsofre om rettigheter og plikter, 3 utgave. (2009) s 25-26

4.5.3.3 Oppreisning

Uten krav om personskade kan de samme etterlatte få oppreisning etter reglene i § 6. Oppreisningserstatning er utbetaling av en engangssum for den voldte tort og smerte, og for annen krenking eller skade av ikke økonomisk art, og kan tilkjennes uavhengig av om en får annen type erstatning.

Ved erstatningsutmålingen tas utgangspunkt i en normert sum til de ulike grupper etterlatte. Høyesterett har i dom avsagt 14.okt 2010, sak 529 tatt til orde for at det ikke skilles mellom ulike grupper etterlatte, da det er svært vanskelig å finne frem til et dekkende differensieringsgrunnlag. Normert oppreisningserstatning for etterlatte er satt til 200 000 kroner.⁸⁸

4.5.3.4 Forsikring

De etterlatte kan få reduksjon i erstatningen hvis de har fått utbetalt forsikringspenger som dekker de etterlattes tap. Hvis forsikringssummen innebærer at etterlattes økonomiske situasjon i stor grad er gjenopprettet, kan dette gi avkorting i den øvrige erstatningen, jfr. voerstl. § 9, forutsatt at det er likeartede erstatningsposter.

4.5.4 Betingelser ved sivile krav

Hovedregelen er at sivile krav i størst mulig grad skal behandles sammen med straffesaken. Hvis det sivile kravet er komplisert kan behandlingen av dette utsettes til straffesaken er pådømt, jfr §431.

Retten kan også gi dom for den delen av kravet som den finner godtgjort, jfr. strpl §432, slik at hva angår restkravet må det reises sivil sak.

Det er videre ikke noe vilkår for pådømmelse av et sivilt krav i forbindelse med straffesaken at tiltalte blir funnet skyldig for så vidt gjelder straffekravet. Sannsynlighetskravet i sivile saker er lavere enn "in dubio pro reo prinsippet" i straffesaker.

Etterlatte kan tilkjennes erstatning selv om den tiltalte ikke blir dømt.

⁸⁸ HR-2010-01742-A (sak nr 2010/529)

Var gjerningsmannen psykotisk kan dette føre til reduksjon av oppreisningsansvaret, jfr skaderstatningsloven §1-3. En nedsettelse av det normerte erstatningsbeløpet får ikke økonomisk betydning for de etterlatte, idet lempingen ikke påvirker utbetalingen fra voldsoffererstatningsordningen.

4.5.5 Kostnader ved sivile krav

Sakskostnadene vil i de fleste tilfeller dekkes av det offentlige ved at etterlatte har fått oppnevnt bistandsadvokat eller fri rettshjelp.

Hvis ikke dette er tilfelle kan etterlatt be påtalemyndigheten om å fremme kravet etter §427 uten ansvar for sakskostnader.⁸⁹

⁸⁹ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 94

5 Etter lovrevisjon – Betraktninger

5.1 Innledning

Lovrevisjonen av straffeprosessloven og de styrkede rettighetene for etterlatte er litt over to år gammel og erfaringsgrunnlaget er derfor forholdsvis begrenset. Det er allikevel interessant å innhente ulike erfaringer så langt, og gjøre noen personlige betraktninger rundt dette.

Tre aktuelle problemstillinger vil bli belyst:

- Hvilken innvirkning har de økte rettighetene hatt på siktede/tiltaltes situasjon
- Hvilken innvirkning har de økte rettighetene hatt for etterlatte
- Hvorvidt balansen i prosessen er forrykket etter revisjonen

5.2 Etterlattes styrkede rettigheter – Innvirkning på siktedes/tiltaltes situasjon

5.2.1 Innledning

Da lovendringsforslagene ble sendt ut på høring var de fleste høringsinstansene generelt positive til hovedtrekkene i utvalgets forslag. De innvendinger som kom var basert på at endringene kunne føre til svekkelse av viktige rettssikkerhetsgarantier for siktede ved at uskyldige ble dømt. Spesielt var man bekymret for at betegnelsen ”fornærmet” skulle pretendere at man reelt hadde vært utsatt for noe kriminelt – før det var avsagt dom i saken.⁹⁰ Det ble anført at de nye rettsreglene vil kunne beskytte falske anklagere. For etterlatte er ikke dette en aktuell problemstilling da denne rollen inntreffer etter at noen er død som følge av en straffbar handling.

Departementet anførte at det vesentlige ved vurderingen er å se hen til hva som er straffesakens formål – nemlig å avgjøre om vilkår for straff er tilstede. Etterlattes og fornærmedes økte rettigheter bidrar ikke til svekkelse av siktedes rettigheter, men er i tråd

⁹⁰ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 23

med alminnelige prinsipper for god prosessordning – betryggende, tillitsvekkende og hensynsfull overfor alle parter og impliserte.⁹¹

5.2.2 Innhentede synspunkter

Det er innhentet synspunkter fra ulike aktører som alle har erfaring med etterlatte etter reformen.

Det er interessant å se at meninger, erfaringer og synspunkter på siktedes situasjon varierer utfra hvilken posisjon de spurte har hatt mest befatning med, enten det er som forsvarer eller bistandsadvokat.

Fra et forsvarerhold⁹² er det anført at siktedes posisjon og rettsikkerhet markant er endret. Dette er mest synlig ved hovedforhandlingene. Den tidligere prosessens integritet – to parts forholdet – påstås å være angrepet ved at etterlatte nå i mange saker fremtrer som sakens hovedpersoner.

Det anføres videre at etterlatte og fornærmede har hatt tidsånden på sin side.

Ved at etterlatte er gitt plass i rettsprosessen fremheves videre at hevtanken er tilbake i prosessen, og at dette påvirker siktedes situasjon.

Fra bistandsadvokathold⁹³ er det uttalt at siktedes rettssikkerhet ikke er gått tapt, nettopp fordi både siktede og etterlatte har samme rett til et godt forsvar.

Det er ingenting ved lovrevisjonen som endret dette.

Det gis videre uttrykk for at siktedes rettssikkerhet er den samme, men at revisjonen har hatt praktiske innvirkninger. Etterlatte har fått bedre muligheter for å få oppnevnt bistandsadvokat, noe som medfører at sivile krav lettere blir fremmet og at etterlatte og fornærmede får bedre rådgivning i prosessen.⁹⁴

⁹¹ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 24

⁹² Forsvarsadvokat Tor Erling Staff, Advokatfirmaet Staff, Oslo. Direktekontakt 27.09.2010.

⁹³ Advokat Hilde Guldbakke, Angell, Guldbakke, Helstrøm og Storli AS, Bodø. Direktekontakt 30.09.2010.

⁹⁴ Advokat Gunhild Lærum, Advokatfirmaet Næss, Lærum & Lier AS, Lillestrøm. Direktekontakt 22.10.2010.

5.2.3 Situasjonen før hovedforhandlingen

At mange etterlatte fremtrer som sakens hovedpersoner kan være lett å forstå.

Mange drapssaker får enorm mediedekning og mange etterlatte blir svært eksponert.

Etterlatte er ingen homogen, ensartet gruppe og alle saker er forskjellige.

Noen etterlatte står frem i media fordi de selv velger det. Andre inntar en tilbaketrukket rolle både før, under og etter rettsaken. Etterlatte som står frem i media kan ha et ønske om å fortelle sin historie, fortelle om den drepte og hvem denne var og hva han/hun stod for.

Andre står frem for å få oppmerksomhet rundt saken og dermed bidra til et bestemt resultat. Det kan være at drapsmannen er ukjent og at man ønsker å bidra til oppklaring.

Atter andre står frem fordi de ønsker fokus på noe de mener er urettferdig i strafferettspleien, og ønsker å bidra til endring. Motivene er mange.

Etterlattes medierolle kan ikke straffeprosessen styre, men det er vesentlig at det fokus som fremkommer i media ikke påvirker saksgangen og utfallet. En sterk mediedekning av en sak kan for tiltalte føles som forhåndsdømming. Det kan være vanskelig å forstå at den antatte folkeopinionen eller medias vinkling ikke skal kunne legge føringer for saken.

For tiltalte er det en essensiell rettssikkerhetsgaranti at så ikke skjer.

Det er domstolen som skal utrede faktum og juss, og at etterlatte fremtrer som hovedpersoner utenfor rettsarenaen betyr ikke at de er det innenfor. Det er, slik jeg ser det, forståelig at en fra siktedes ståsted er redd for påvirkning og forhåndsdømming.

Allikevel er det viktig å fokusere på helheten hva angår muligheter for både siktede og etterlatte.

Tidligere var etterlatte gitt begrensede rettigheter i forbindelse med straffeprosessen, kanskje med det resultat at etterlatte måtte bruke media for å bli hørt og sett. Delaktighet i prosessen slik vi nå har det kan slik jeg ser det bidra til at etterlatte ikke ser behovet for medieutspill, men heller ønsker å fokusere på selve rettssaken. Etterlatte har nå mulighet til å bruke ressurser *i saken*, i stedet for utenfor arenaen. For tiltalte vil det være en fordel å få saken mest mulig belyst innenfor prosessarenaen, ikke utenfor, da det er her han vil ha mulighet til å forsvare seg best.

5.2.4 Situasjonen under hovedforhandlingen

At etterlatte fremtrer som hovedpersoner ved selve hovedforhandlingen synes jeg er vanskeligere å forstå. Riktignok er de gitt rett til informasjon, uttalerett og tilstedeværelse som de ikke hadde tidligere, men slik jeg ser det kan ikke dette gi grunnlag for å påberope at de er sakens hovedpersoner.

Det tradisjonelle to-parts forholdet er ikke endret ved revisjonen, da etterlatte ikke er gitt noen formell partsstatus i saken. Prosessens hovedaktører er fortsatt tiltalte med sin forsvarer og påtalemyndigheten. Prosessordningen etter revisjonen gir allikevel etterlatte utvidede rettigheter og dermed en større rolle i saken.

Kretsen av etterlatte med bistandsadvokat er utvidet, og de innehar en annen og mer fremtredende rolle enn tidligere. Ved sin rett til tilstedeværelse under hele saken og mulighet til å forklare seg og stille spørsmål vil på mange måter omfanget av hendelsen være tydeligere.

At de som sitter igjen etter et drap, er til stede, gir en synlig påminnelse på hendelsen og tilhørende smerte og sorg. På denne måten kan man si at hovedforhandlingene er forandret, men jeg kan ikke finne belegg for å si at rettssikkerheten er markant endret. Det sentrale i en drapssak er å avdekke hva som skjedde, hvorfor og i hvilken grad det var planlagt. Dette danner grunnlag for straffereaksjonen. Aktoratet har bevisbyrden og siktede er uskyldig inntil det motsatte er bevist. Ved etterlattes tilstedeværelse er sorgen tydelig, men etterlattes sorg danner ikke grunnlag for straff. Det er det bevisene som gjør.

En annen vurdering som kommer i kjølvannet av etterlattes tilstedeværelse er tiltaltes situasjon hva angår den følelsesmessige eksponeringen. For tiltalte vil det klart kunne være en belastning å måtte forholde seg til synlige etterlatte under hele prosessen. Riktignok kan etterlatte utvises hvis det er fare for siktedes forklaring, men dette er bare for en liten periode av saken. *Følelsesmessig* er tiltaltes situasjon endret ved etterlattes tilstedeværelse. Jeg kan allikevel som en følge av dette ikke se hvorfor tiltalte kun skal eksponeres for tekniske og kalde fakta, og videre skånes fra det som kommer i kjølvannet av handlingen - etterlattes følelser og reaksjoner. For en uskyldig tiltalt vil dette naturlig være en stor påkjenning, men slik jeg ser det er tilstedeværelsen en nødvendighet utfra etterlattes behov for involvering og informasjon.

For siktede i straffeprosessen har lovrevisjonen ført til at han/hun sammen med sin forsvarer må forholde seg til etterlatte på en annen måte enn tidligere. Selv om etterlatte ikke har partsstatus er de gitt sterkere rettigheter enn vanlige vitner. De har kontradiktoriske rettigheter, de kan stille spørsmål og være tilstede. Etterlattes inntreden og selve prosessendringen betyr ikke at siktede har fått dårligere rettigheter. Større muligheter for å avdekke faktum i saken gir større muligheter for riktig dom.

Etterlattes rett til utvidet dokumentinnsyn kan åpne for at fornærmede og etterlatte kan tilpasse sin forklaring til ugunst for siktede. For etterlatte er ikke dette en så aktuell problemstilling da mange ikke kjenner til det konkrete hendelsesforløpet. Hvis de etterlatte er sentrale vitner i saken vil det stille seg annerledes. Vitneansvaret er uansett det samme om man er etterlatt eller fornærmet.

Ved hovedforhandlingen er det gitt at dersom etterlatte skal forklare seg kan retten bestemme at forklaringen skal gis før tiltaltes forklaring, jfr strp1§ 289a 3ledd.

Normalt kjenner ikke etterlatte hendelsesforløpet på en slik måte at det er naturlig at deres forklaring kommer først. Uansett vil tiltalte alltid ha mulighet til å imøtekomme forklaringer han ikke er enig i. Revisjonen gjør ikke at tiltalte mister kontradiktoriske rettigheter. Etterlattes forklaringsrett og "statement" kan allikevel skape et følelsesmessig fokus. Dette skal allikevel balanseres av siktedes forsvar og rettens objektivitet.

En bistandsadvokat oppgir at denne regelen gir prosessen en riktig inngang.⁹⁵

Etterlatte som forklarer seg før tiltalte er positivt fordi en da umiddelbart får rett fokus på saken – etterlattes/fornærmedes tap og skade.

Jeg er ikke umiddelbart enig i denne betraktningen. Å ivareta etterlattes interesser er bistandsadvokatens rolle, og en kan vel si at dette er rett fokus på saken fra dennes side. Det er imidlertid viktig å skille. Etterlattes tap er ikke hovedfokus i saken.

Hovedfokus er mellom sakens parter og handler om å avgjøre om det foreligger vilkår for straff.

⁹⁵ Advokat Hilde Guldbakke, Angell, Guldbakke, Helstrøm og Storli AS, Bodø.
Direktekontakt 30.09.2010.

5.2.5 Gjeninntog for hevntanken?

Det hevdes videre at hevntanken igjen har inntatt straffeprosessarenaen ved lovrevisjonen.⁹⁶

I en nylig utgitt bok⁹⁷ om Stine Sofies stiftelse uttaler forfatter Bjørn Enes at etterlatte i drapssaker er langt mindre opptatt av hevn enn mange tror. Uttalelsen kommer etter at forfatteren har intervjuet mange etterlatte.

Enes fremhever at etterlatte føler seg mistenkt for å være drevet av hevmotiv når de ber om informasjon i forbindelse med etterforskning eller når en dømt skal ha permisjon.

I mange tilfeller har ikke etterlatte noe ønske om å forholde seg til gjerningsmannen.

Noen etterlatte sier at det vil være å besudle minnet til den som er borte.

Det tilkjennegis videre at de fleste etterlatte er glad det er et rettsvesen som tar seg av hva som skal skje med gjerningspersonen.⁹⁸

Jeg er enig med forfatteren i at etterlattes fokus mot siktede nok ikke handler om hevn – i hvert fall ikke i tradisjonell definisjon. Hevntanken er ikke drevet av å gjengjelde det samme onde. Jeg tror de fleste etterlatte tar sterk avstand fra drapshandlinger og fysisk krenkelse generelt - også mot gjerningsmannen. At de etterlatte ønsker å se gjerningsmannen straffet er noe annet. Det handler ikke om hevn, men om å gjenopprette en form for rettferdighet. Det springer ut av den allmenne rettsfølelse at den som har gjort noe galt ikke skal kunne slippe å stå til ansvar. Jeg tror det er svært viktig for de etterlatte, både med tanke på å føle rettferdighet, men også for å komme seg videre i livet, at man føler at samfunnet gjenoppretter balansen ved å straffe gjerningsmannen. Jeg tror også at de fleste etterlatte ikke har noe ønske om å måtte straffeforfølge selv. Dette blir kun nødvendig når en straffesak ikke fører frem av ulike årsaker og desperasjon og avmakt forfølger de etterlatte.

⁹⁶ Forsvarsadvokat Tor Erling Staff, Advokatfirmaet Staff, Oslo. Direktekontakt 27.09.2010

⁹⁷ Enes, Bjørn, Offerbarn – barns rettsikkerhet i Norge. 2010

⁹⁸ Intervju med Bjørn Enes, Radio P4, 25.09.2010. (<http://www.p4.no/story.aspx?id=374873>)

5.3 De styrkede rettigheters innvirkning på etterlatte.

Å styrke fornærmede og etterlattes forhold i straffeprosessen var grunnlaget for lovrevisjonen.

Det er først og fremst etterlatte med bistandsadvokat som er tilkjent de største rettighetene. Etterlatte med bistandsadvokat har en delaktighet i prosessen som ikke tilkommer etterlatte i lovbestemt rekkefølge eller andre etterlatte.

5.3.1 Innhentede opplysninger og egne betraktninger

Fra bistandsadvokathold gis det uttrykk for at etterlattes stilling klart er styrket når det gjelder delaktighet og respekt. Det å kunne være tilstede hele tiden og ikke måtte sitte på gangen og vente til du har forklart deg som vitne er en absolutt fordel.

Advokat Hilde Guldbakke har erfaring som bistandsadvokat etter reformen, og påpeker viktigheten av at etterlatte føler at de blir tatt på alvor av retten. Dette bidrar til å minske smerten.⁹⁹ Ikke den smerte som kommer fra tap og savn naturlig nok, men den tilleggssmerte mange etterlatte har gitt uttrykk for ved å føle seg "stemoderlig" behandlet i prosessen.

Stine Sofies Stiftelse gjennomførte nylig et seminar med 40 etterlatte foreldre. Stiftelsens grunnlegger Ada Sofie Austegard uttrykker at det er hennes klare oppfatning at de fleste etterlatte benytter seg av de rettighetene de nå har tilgjengelig. De som har kommet til etter regelendringene har stort sett liten formening om hvordan rettstilstanden var tidligere. For disse er etterlattes deltagelse en ren selvfølge som de ikke engang biter seg merke i. Det er slik det er og bør være – sett fra deres ståsted.

Mange etterlatte stiller spørsmål ved hvorfor det tidligere (og kanskje fortsatt!) er en manglende fokus på etterlattes situasjon.

I en årrekke har det vært juridiske bevegelser for å sikre siktede, tiltalte og domfeltes rettigheter. Dette synes de er underlig.¹⁰⁰

⁹⁹ Advokat Hilde Guldbakke, Angell, Guldbakke, Helstrøm og Storli AS, Bodø.

Direktekontakt 30.09.2010.

¹⁰⁰ Ada Sofie Austegard, Stine Sofies Stiftelse, Kristiansand. Direktekontakt 1.10.2010.

Bistandsadvokatens mulighet til å stille spørsmål som er utfyllende for sakens opplysning trekkes frem som svært viktig.¹⁰¹ Her gis mulighet for å belyse ev. straffskjerpene elementer i saken.

Det gis også inntrykk av at de etterlatte ofte er mer opptatt av straffespørsmålet enn av erstatningsforholdet i saken. Det er derfor positivt at bistandsadvokaten ikke bare tillates å stille erstatningsbetingende spørsmål, men også spørsmål som er rettet mot beviskravene.

Ved tilgang på informasjon og tilstedeværelse gis de etterlatte innsikt i sakens faktum. For mange etterlatte er det svært viktig å vite hva som har skjedd og hvorfor. Det er viktig å vite for å kunne bearbeide og forsøke å komme seg videre. Delaktighet er en følelsesmessig, men nødvendig påkjennning.

Det fremstår med bred enighet blant både forsvarere, bistandsadvokater og etterlatte selv at de nye rettighetene utelukkende har hatt positiv innvirkning på etterlattes posisjon. Dog fremheves det at etterlatte ikke føler at man er ved veis ende. Det er fortsatt mye arbeid som gjenstår.

En sentral praktisk utfordring som trekkes frem er de sivile kravene som kommer opp som en del av straffesaken, og bidrar til at sakene trekker ut i tid. Det kan stilles spørsmål om sivile krav med omfattende beregningsgrunnlag er best egnet til å tas i straffesaken eller om det burde vært større mulighet for å fremme slike krav i egne erstatningssaker.¹⁰² Det er ikke ønskelig at selve straffesaken "forsvinner" i erstatningssaken. For etterlatte vil den normerte oppreisningen forenkle prosessen noe.

Slik jeg ser det har reformen utvilsomt hatt en utelukkende positiv innvirkning på de etterlattes situasjon. Det er ikke vanskelig å forstå deres frustrasjon over tidligere rettstilstand. Etterlatte behandles nå som en del av prosessen, de er fortløpende tilstede og har bedre forutsetninger for å se helheten og sammenhengen. Det synes også positivt at etterlatte gis en ryddig oversikt over faktum i saken og at de behandles med respekt og er synlige. Jeg tror det er viktig for den allmenne rettsfølelsen at etterlatte er gitt en plass i prosessen som er forenelig med deres egen oppfatning av hvilken rolle de bør ha. En god prosess er kjennetegnet av at de involverte føler at den er i balanse.

¹⁰¹ Advokat Hilde Guldbakke, Angell, Guldbakke, Helstrøm og Storli AS, Bodø.

Direktekontakt 30.09.2010.

¹⁰² Tingrettsdommer Rolf Ytrehus, Heggen og Frøland Tingrett. Direktekontakt 26.10.2010.

5.4 Er balansen i straffeprosessen forrykket?

I forkant av lovrevisjonen var det sentralt at de økte rettighetene for etterlatte ikke skulle gå på bekostning av siktedes rettigheter. De skulle komme som et naturlig supplement som ikke skulle forrykke balansen i den tradisjonelle straffeprosessen.

Balansen kan oppleves som forrykket fra forsvarsadvokatens ståsted.¹⁰³

Forsvaret må forholde seg til bistandsadvokaten som aktør i tillegg til aktoratet.

Forsvarsadvokaten kan nok oppleve at bistandsadvokaten går utover sin rolle i sin prosedyre, og fremstår som en "hjelpesaktør". Det er imidlertid rettens ansvar å sørge for aktiv prosessledelse, slik at bistandsadvokaten ikke går utover sitt mandat.

For dommeren er det viktig å si ifra når en har hørt nok om et tema, eller når bistandsadvokaten repeterer ting som allerede er sagt av aktoratet, uten å bringe frem noe nytt. Dette følger av strpl § 278 2ledd.

Hvordan partene fremtrer i retten er naturligvis personavhengig, og hvordan den enkelte saken forløper er kanskje vel så avhengig av aktørene som deltar, som at det er et resultat av prosessens regler. I enhver rettssak vil det være en egen dynamikk, og partenes håndtering vil i stor grad påvirke om balansen er forrykket i forhold til tidligere.

I drapssaker vil ofte kompetansen hos aktoratet og forsvarerne være høyere enn ved mindre alvorlige overtredelser. Erfaring og faglig tyngde kan bidra til at balansen ikke påvirkes.

En forsvarer uttaler at det ikke oppleves som vanskelig å forholde seg til "to aktører" i praksis.

Tvert imot gjør dette at hun kan få inn flere poeng i saken som kan bidra til sympati for tiltalte.¹⁰⁴ Anlegges det fra aktorat og bistandsadvokat ulike perspektiver kan dette gi forsvareren momenter å spille videre på.

Det poengteres også at siktede på ethvert trinn i prosessen har mulighet for et godt forsvar, men at selve forsvareroppgaven kan fremstå som mer utfordrende

¹⁰³ Advokat Hilde Guldbakke, Angell, Guldbakke, Helstrøm og Storli AS, Bodø.
Direktekontakt 30.09.2010

¹⁰⁴ Advokat Hilde Guldbakke, Angell, Guldbakke, Helstrøm og Storli AS, Bodø.
Direktekontakt 30.09.2010

eller komplisert.¹⁰⁵

Dette illustrerer at balansen er avhengig av partene som deltar og deres håndtering av straffeprosessen.

Slik jeg ser det vil siktedes og etterlattes rettsstilling uansett være basert på ulike interesser. Jeg kan vanskelig se at det faktum at etterlatte nå er gitt økte rettigheter i straffesaker medfører at siktedes rettigheter minsker. Det er ikke snakk om en omvendt proposjonalitet. Jeg kan ikke se at balansen i prosessen er forrykket, nettopp fordi retten til forsvar og kontradiksjon stadig er tilstede. Det fremstår imidlertid som klart at reformen har gitt større praktiske utfordringer. For tiltaltes forsvarer er det kanskje ikke lenger anledning til å oppta så mye plass som man tidligere hadde mulighet til, ei heller å komme med utsagn og teorier som åpenbart ikke har reell forankring. Utfra egne vurderinger er ikke balansen forrykket, men veien frem til domsavsigelse er endret.

5.5 Andre aktuelle tiltak for å bedre etterlattes situasjon

Ved innføring av nye rettsregler er det naturlig å spørre om det er andre tiltak som bør vurderes på sikt.

En rettstilstand vil sjelden kunne påberope seg stillstand, det er umulig i en internasjonal og dynamisk verden hvor det er økt fokus på ofrenes rettigheter og tilhørende beskyttelse.

5.5.1 Partsstatus

Ved lovrevisjonen og tilhørende forarbeider var partsstatus for etterlatte og fornærmede et omdiskutert tema. Robberstad anbefalte i sin utredning "Kontradiksjon og verdighet" å innføre et tre parts forhold hvor etterlatte og fornærmede gis en formell prosessuell partsstatus.

Dette ble ikke fulgt opp av utvalget i Ot.prp.nr 11 (2007-2008) med den begrunnelse at det er et prinsipielt utgangspunkt at staten skal ha eneansvar for straffeforfølgningen.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Advokat Karoline Henriksen, Langseth AS, Oslo. Direktekontakt 12.10.2010.

¹⁰⁶ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 25

Flertallet av høringsinstansene sluttet seg til utvalgets konklusjon. Departementet var enig med utvalget i at det bør tilligge offentlige myndigheter å etterforske straffbare forhold, avgjøre påtalespørsmål og føre straffesaker.

Fornærmede og etterlatte ble dermed gitt en mellomstilling i straffeprosessen, med en styrket rettsposisjon i forhold til andre vitner, men ingen fulle partsrettigheter.¹⁰⁷

Ser man til Finland som er det nordiske landet som gir fornærmede og etterlatte sterkest rettigheter, finnes ikke den tradisjonelle to parts tanken i prosessen. Etterlatte har partsrettigheter ved at de har rett til å slutte seg til påtalen i alle saker – ikke bare hva angår erstatningskravet.

Finsk rett erkjenner iflg. Robberstad at forholdet stat-siktede ikke kan bli likeverdig og at forholdet mellom siktede og fornærmede/etterlatte ikke forrykker, men tvert i mot balanserer forholdet mellom partene.¹⁰⁸ Et fullverdig to parts system for etterlatte som har krav på bistandsadvokat vil innebære en omfattende reform.

I forarbeidene påpekes at det er påtalemyndigheten som er best egnet på samfunnets vegne å avgjøre om det er faktisk og rettslig grunnlag for å gå til straffesak. Objektivitet og likebehandling er essensielt.¹⁰⁹

Slik jeg ser det er det fra de etterlattes ståsted forståelig at partsstatus er symbolsk og praktisk viktig nettopp fordi dette innebærer at man er på samme rettighetsnivå som siktede. Å erkjenne at påtalemyndigheten har "innbakt" i sin status å ivareta etterlattes rett, samtidig som den har et objektivitetskrav kan være utfordrende tenkning.

Samtidig ser jeg det som viktig å ikke endre et system som fungerer tilfredsstillende, kun utfra symbolverdi. Hvis ønskede rettigheter i stor grad er oppnådd må dette være fokus. For å kreve endring må det være noe som ikke fungerer godt i praksis.

Etterlattes manglende ankemuligheter kan trekkes frem for å illustrere noen praktiske konsekvenser som kan begrunne et eventuelt endringsbehov.

¹⁰⁷ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 26

¹⁰⁸ Robberstad, Anne Konradiksjon og verdighet, pkt 7 side 2

¹⁰⁹ Ot.prp.nr 11(2007-2008) s 25

Etterlatte etterlyser spesielt mulighet for å anke.¹¹⁰ Informasjonsbehov og kontradiktoriske rettigheter som tidligere tilfalt partene er nå ivaretatt gjennom reformen.

Men hvis aktoratet ikke anker en dom må de etterlatte avfinne seg med dette.

Ved å anke skyldspørsmålet blir saken prøvet pånytt, og nye bevis og momenter kan komme i betraktning.

Utfra mine vurderinger er det naturlig påtalemyndigheten som best avgjør om saken bør ankes utfra skyldspørsmål, bevis og lovanvendelse. Det er allikevel ikke vanskelig å forstå at for etterlatte må det føles håpløst å ikke kunne anke hvis retten ikke finner det bevist at tiltalte er drapsmannen. Skyldkravet i straffesaker er høyt, og for etterlatte kan det føles som om det er små marginer som avgjør saken.

I den verserende saken om drapet på Dung Tran Larsen ble det ikke funnet bevist at avdødes ektemann hadde tatt livet av sin kone. Riksadvokaten henla saken pga bevisets stilling.

Avdødes foreldre kunne ikke anke denne avgjørelsen, men gikk til sivilt søksmål. Det reelle motivet for søksmålet var ikke å få erstatning, men å få saken prøvet på nytt. Man forsøkte å få gjenopptatt en etterforskning som påtalemyndighetene hadde henlagt, ved å gå til sivilt søksmål. Når avdødes ektemann godtok erstatningskravet før saken kom opp, ble det ikke noen rettssak, og de etterlatte fikk ikke stilt de spørsmålene til ektemannen som de hadde tenkt. De etterlatte ga uttrykk for at de følte han "betalte seg vekk" fra de ubehagelige spørsmålene.¹¹¹

Dette illustrerer på mange måter hva som kan skje når ikke etterlatte har ankemuligheter. Etterlatte prøver å oppnå ny straffesak "bakveien" og tidligere tiltalt ender opp med å betale erstatning for noe som Riksadvokaten har henlagt.

Det er ikke uvanlig at tiltalte dømmes til å betale erstatning selv om han ikke er dømt for forholdet, men det spesielle i denne situasjonen er at erstatningspengene ikke i seg selv var målet for foreldrene, kun et middel.

Det opplyses fra Stine Sofies Stiftelse at etterlatte sjelden er opptatt av erstatningspenger.

Ved å gi etterlatte ankemulighet kan tenkes at flere saker vil bli anket. Her vil det nok være forskjell på fornærmede og etterlatte. Der er langt mer sjelden at drapssaker ender i

¹¹⁰ Ada Sofie Austegard, Stine Sofies Stiftelse, Kristiansand. Direktekontakt 1.10.2010.

¹¹¹ Intervju med advokat Brynjar Meling som representerer avdødes mor og far, VG 19.10.2010

tingretten som siste instans, og ikke blir prøvd i lagmannsretten. For fornærmede vil nok ankemuligheter gjøre at saker verserer lenger en de gjør i dag. Her er det mange flere saker som ikke ankes av ulike årsaker.

Ankemulighet for etterlatte vil også føre til et annet engasjement og involvering i prosessen.

Jeg er ikke sikker på at alle etterlatte ønsker å påta seg dette ansvaret, og det kan tenkes at man føler seg forpliktet til å anke, selv om man egentlig ikke ønsker det. Fare for trusler og represalier fra gjerningsmannens miljø kan også påvirke etterlattes situasjon, og føre til at man ikke tør gå videre med saken.

Prosessøkonomiske hensyn taler slik jeg ser det også for at etterlatte ikke kan anke saker som påtalemyndigheten ikke finner grunnlag for.

For påtalemyndigheten som avgjør ankespørsmålet er det viktig å involvere de etterlatte. Det kan være utfordrende hvis etterlatte og aktorat står langt fra hverandre i hvorvidt det er verdt å gå videre med saken. Etterlatte vil ha en følelsesmessig tilnærming til saken, mens påtalemyndighetene ser på bevis og lovanvendelse. Her har bistandsadvokaten en viktig veilednings og informasjonsoppgave.

Personlig tror jeg etterlatte vil være best tjent med å ikke ha ankerett, forutsatt at de involveres og høres når avgjørelsen tas. Økt innsikt og delaktighet vil alltid gi økt forståelse. Allikevel må man være klar på at det kan komme situasjoner hvor det er vanskelig å enes og at systemet i så måte ikke makter å hensynta de etterlattes ønsker. En straffesak handler først og fremst om faktum og jus, samtidig som respekten for de etterlatte og deres situasjon er helt essensiell.

5.5.2 Tiltak etter domsavsigelse

Mange etterlatte ønsker en mer inkluderende rolle også etter rettskraftig dom.

I stor grad handler dette om å ha uttalerett og/eller klagerett når det fattes vedtak om for eksempel permisjoner.

Det ønskes økt forutsigbarhet ved at varslingsreglene endres, mulighet til å påvirke permisjonsvedtak generelt, samt vilkår som settes når gjerningspersonen skal ha permisjon eller løslates.

Det er stor forskjell på informasjonsrett og påvirkningsmulighet.

Etterlatte har kritisert systemet fordi den manglende påvirkningsmuligheten gjør at det er de etterlatte som må ta hensyn og forhåndsregler når gjerningspersonen har permisjon.¹¹² Hvis en ikke orker tanken på å møte domfelte på gaten, er det etterlatte som må holde seg vekk. Rettskraftig dom slår fast at etterlatte ikke har rettslig klageinteresse etter gjeldende rett. En lovendring som gir utvidede rettigheter vil innebære en inngripen i domfeltes personvern. For å kunne påklage et vedtak må etterlatte innrømmes dokumentinnsyn i saken.

Ut fra egne betraktninger syntes det klart at etterlatte bør gis styrkede rettigheter på området i fremtiden. Slik jeg ser det har etterlatte både reell og legitim interesse i saken som Kriminalomsorgen bør hensynta. Etterlatte skal etter avsagt dom leve videre, noe som innebærer en vanskelig rehabiliteringsprosess og et stort tap som følger konstant. En løsning som kan virke som en forlengelse av straffeprosessens revisjon vil etter mitt syn være å innrømme etterlatte med bistandsadvokat en uttalerett i forbindelse med permisjoner og tilhørende vilkår.

En uttalerett vil gi etterlatte en mulighet til å fremme sitt syn, og dette vil være i tråd med den rett de er gitt til kontradiksjon under hovedforhandlingen. En uttalerett vil gi balanse når Kriminalomsorgen fatter vedtak og det vil kunne fremkomme opplysninger som ikke de hadde tatt med i beregningen.

En uttalerett vil ikke legge noen bindende føringer på Kriminalomsorgen, men bidra til at etterlattes behov ivaretas. Det må fortsatt være en helhetsvurdering som legges til grunn for vedtaket, og i hovedsak er det forhold på den dømtes side som avgjør.

Ved å slippe de etterlatte til kan Kriminalomsorgen i samråd med etterlatte legge opp til permisjoner og vedtak som er minst mulig inngripende for de etterlatte. Hvis de etterlatte skal feire en begivenhet en bestemt helg er det uheldig at den dømte får permisjon akkurat den aktuelle helgen. Etterlatte sier selv at når gjerningspersonen er "ute" er dette det eneste de har i tankene den perioden. Med uttalerett kan dette unngås.

Videre synes det naturlig at slik etterlatte ikke har noen mulighet til å anke en dom, bør heller ikke et vedtak som går imot etterlattes ønske kunne påklages. Ved å kunne uttale seg er etterlatte gitt mulighet til å påvirke, og fører ikke dette frem må man forholde seg til at Kriminalomsorgen har vurdert helhetlig.

¹¹² Ada Sofie Austegard, Intervju Aftenposten 27.08.2007.

5.5.3 Foreldelse

Enkelte drapssaker forblir uløst i Norge. Straffesaker blir foreldet etter sakens grovhet ,og for drap er foreldelsesfristen 25 år. Avsløres drapsmannen, eller melder seg selv etter dette tidsrommet vil det ikke kunne reises tiltale.

Andenæs uttrykker følgende:

“Har den skyldige oppført seg bra i en årrekke, virker det mot sin hensikt å straffe ham nå; har han gjort seg skyldig i nye lovovertrедelser, kan han straffes for disse. (...) Tiden leger alle sår. Både den krenkede og allmennheten faller etter hvert til ro, iallfall hvis det ikke gjelder særlig grove forbrytelser.”¹¹³

Jeg er enig i argumentasjonen, men ikke når det gjelder drapshandlinger.

For etterlatte er det en stor belastning å måtte forholde seg til ukjent gjerningsmann, og en ytterligere belastning er det hvis foreldelsesfristen går ut og man vet at det ikke kan idømmes straff. I Sverige har man nylig fjernet foreldelsesfristen ved drap, og hensynet til de etterlatte og ofrene stod sterkt i vurderingen. En straffeforfølgning som består uavhengig av tidsfaktoren bør vurderes innført også i Norge. Det fremstår for meg som naturlig at et straffeansvar ved drap består så lenge gjerningspersonen lever.

Det er forståelig at man har sett et behov for å trekke en grense, og dette kan begrunnes i både prosessøkonomiske og bevismessige hensyn, men det undergraver ikke en rettsoppfatning som sier at drapsmenn skal stilles for retten.

Drap er den alvorligste forbrytelse noen kan utsettes for og for de etterlatte er det vanskelig å forsone seg med at tiden er på gjerningsmannes side.

Av hensyn til de etterlatte bør det ikke være foreldelsesfrist ved drap. De fleste drapssaker i Norge oppklares, så omfanget vil være beskjedent.

¹¹³ Andenæs, Johs: Alminnelig strafferett 4 utg. 1997. S 486

5.5.4 Til slutt

Mye er gjort i Norge de siste årene for å bedre etterlattes situasjon.

Allikevel er det mye som gjenstår. Her tenkes spesielt på etterlattes rettigheter etter domfellelse.

Et annet moment som bør diskuteres er hvorvidt det i Norge burde innføres en sentral "Offer og etterlatte myndighet".

Domstoladministrasjonens direktør Tor Langbach stiller spørsmål i Adresseavisen 31.mai 2010 om hvorfor det ikke innføres en nasjonal offeromsorg, i likhet med nasjonal kriminalomsorg. Tilbudet til ofrene i dag er fragmentert og mangler sentral forankring.

Mange har et delansvar, men ingen har totalansvaret og effekten av sammenhengende tenkning vil kunne bidra til et bedre og mer oversiktlig tilbud for etterlatte og ofre.

Målsetningen med et sentralt kontor må være å hjelpe ofre og etterlatte tilbake til hverdagen, i tillegg til rettspolitisk arbeid. Sentrale oppgaver vil være å gi relevant informasjon, veiledning, opparbeide et kunnskapsenter rundt ofre og etterlattes situasjon og behov, ulik kontaktformidling, juridisk rådgivning etc. I Sverige må alle som dømmes til fengsel betale 500 SEK til den svenske Brottsoffermyndigheten.

Pengene brukes til å delfinansiere det offentlige kontoret som arbeider for ofre og etterlattes rettigheter. Dette kan også innføres i Norge.

Uansett viser dette at det stadig er progresjon i etterlattes rettigheter, og at utviklingen ikke er ved veis ende. Etterlattes rettigheter og situasjon har en annen bevissthet i juristers tankesett, og i straffepleien generelt i dag enn for bare 10 år siden.

6. LITTERATURLISTE

6.1 LOVREGISTER

- 1902 Lov 22 mai nr 10 1902 Almindelig borgerlig straffelov (straffeloven)
- 1915 Lov 13.aug nr 5 1915 om domstolene (domstolloven)
- 1916 Lov 21 juli nr 2 1916 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse
- 1965 Lov 18 juni nr 4 1965 Vegtrafikkloven
- 1969 Lov 13 juni nr 26 1969 om skadeerstatning (skadeerstatningsloven)
- 1980 Lov 13 juni nr 35 1980 om fri rettshjelp (rettshjelploven)
- 1981 Lov 22 mai nr 25 1981 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)
- 1999 Lov 2 mai nr 30 1999 Menneskerettsloven
- 2001 Lov 20 april nr 13 2001 Voldsoffererstatningsloven
- 2008 Lov 7 mars nr 5 2008 om endringer i straffeprosessloven mv.

6.2 KONVENSJONER OG ANBEFALINGER

Den europeiske menneskerettskonvensjon, Roma 1950 (EMK)

Europarådet:

Recommendation No. R (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure

Recommendation No R (96) 8 . Crime policy in Europe in a time of change

Recommendation NO R (06) 8 Assistance to crime victims

FN

Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power
GA/RES /40/34, 1985

Draft UN Convention om Justice and support for victims of crime and abuse of power .Draft convention 8th of Feb, 2010.

6.3 FORSKRIFTER

Forskrift 28. juni 1985 nr. 1679 om ordningen av påtalemyndigheten (påtaleinstruksen) med endringer

6.4 FORARBEIDER

Ot.prp.nr 11 (2007-2008) Om lov om endringer i straffeprosessloven mv (styrket stilling for fornærmede og etterlatte)

NOU 2006:10 Fornærmede i straffeprosessen - nytt perspektiv og nye rettigheter

Robberstad, Anne : Kontradiksjon og verdighet, Oslo (2002)

6.5 RETTSPRAKSIS

EMD

Kelly and Others v the United Kingdom 2001

Gül mot Tyrkia Application no. 22676/9312

McCann and Others v the United Kingdom 1995 09 27

Kaya v Turkey 1998 02 19

Høyesterett:

Rt. 1996 s. 313

HR-2008-1517-U

HR-2010-01742-A, (sak nr 2010/529)

Lagmannsretten:

RG 2008 1402 Borgarting lagmannsrett

6.6 BØKER OG ARTIKLER

Austegard, Ada Sofie, Intervju "Juristkontakt" 3 april 2009

Bruzelius, Karin M, Kronikk i " Rett på sak" nr 4 2008 s 31

Enes, Bjørn, Offerbarn – barns rettsikkerhet i Norge (2010)

Enes, Bjørn, Radiointervju P4 25.sep. 2010

Johnsen, Jon T, Upartisk straffeforfølgning - ramme for fornærmedes rettigheter i straffesaker (2003)

Johs. Andenæs, Alminnelig strafferett, 5 utg.

Ved Magnus Matningsdal og Georg Fredrik Rieber-Mohn (2004)

Johs. Andenæs, Spesiell strafferett og formuesforbrytelsene.

Samlet utg. ved Kjell V. Andorsen (2008)

King, Greg, Sharon Tate and the Manson Murders

Langbach, Tor, Kronikk Adresseavisen 31 mai 2010, Barricade Books (2000)

Meling, Brynjar, Intervju VG 19 sep. 2010

Njål Høstmælingen, Internasjonale menneskerettigheter (2003)

Prent, Anne Marie, Intervju Aftenposten 5 mai 2003

6.6.1 Informasjonssider på nett og brosiyrer

Advokatforeningens retningslinjer for bistandsadvokater

www.advokatforeningen.no

Kontoret for voldsoffererstatning En orientering til kriminalitetsofre om rettigheter og plikter, 3. utgave Revidert utgave 2009

www.voldsoffererstatning.no

Politiets informasjonsbrosjyre: Fornærmede og etterlattes rettigheter.

POD publikasjon 2009/05 ISBN 978-82-92524-80-0.

www.politi.no

Stine Sofies Stiftelse veileder , Barn som voldsofre, 2009

www.barnerett.no

6.7 PERSONLIG MEDDELELSE

All, Jørgen - Professor, Universitetet i Bergen

Austegard, Ada Sofie, Daglig leder i Stine Sofies Stiftelse, Kristiansand.

Guldbakke, Hilde - Advokat, Angell, Guldbakke, Helstrøm og Storli AS, Bodø

Henriksen, Karoline - Advokat, Langseth AS, Oslo

Lassen, Rikke - Advokat, Reiss-Andersen & Co

Lærum, Gunhild - Advokat, Advokatfirmaet Næss, Lærum & Lier AS, Lillestrøm

Staff, Tor Erling - Advokat, Advokatfirmaet Staff, Oslo

Ytrehus, Rolf - Sorenskriver/Tingrettsdommer Heggen og Frøland tingrett, Mysen

FEIL! BOKMERKE ER IKKE DEFINERT.